

Міністерство освіти і науки України
Запорізький національний університет

Н. О. Зубець

**СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА МОВА
(ФОНЕТИКА І ФОНОЛОГІЯ. ОРФОЕПІЯ. ГРАФІКА І ОРФОГРАФІЯ)**

Методичні рекомендації до практичних занять
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності 014 «Середня освіта»
освітньої програми 014.01 «Середня освіта (Українська мова і література)» та
спеціальності 035 «Філологія» спеціалізації 035.01 «Українська мова та література»
освітньої програми «Українська мова та література»

Затверджено
вченою радою ЗНУ
Протокол №8 від 30 березня 2021 р.

Запоріжжя
2021

УДК : 811.161.2'34'35(076.5)
3-911

Зубець Н. О. Сучасна українська мова (Фонетика і фонологія. Орфоєпія. Графіка. Орфографія) : методичні рекомендації до практичних занять для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності 014 «Середня освіта» освітньої програми 014.01 «Середня освіта (Українська мова і література)» та спеціальності 035 «Філологія» спеціалізації 035.01 «Українська мова та література» освітньої програми «Українська мова та література». Запоріжжя : ЗНУ, 2021. 68 с.

У методичних рекомендаціях розроблено теми практичних занять, подано літературу – основну та додаткову, що допоможе студентам опанувати відповідні розділи курсу.

Вправи і завдання, рекомендовані для виконання, поглиблять розуміння лексичних і фразеологічних явищ, їх кодифікацію.

Подано схеми і зразки лексикологічного та фразеологічного аналізів, термінологійно-поняттєвий мінімум за вивчуваними розділами.

Рецензент

О. В. Меркулова, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови

Відповідальна за випуск

Р. О. Христіанінова, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови

ЗМІСТ

ЗМІСТ	3
ВСТУП	3
ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ	7
Практичне заняття № 1.....	7
Практичне заняття № 3.....	12
Практичне заняття № 4.....	15
Практичне заняття № 5.....	18
Практичне заняття № 6.....	21
Практичне заняття № 7.....	23
ЗАПИТАННЯ ДО ПОТОЧНОЇ АТЕСТАЦІЇ 1.....	26
АТЕСТАЦІЙНИЙ ТЕСТ	27
Практичне заняття № 8.....	29
Практичне заняття № 9.....	33
Практичне заняття № 10.....	36
Практичне заняття № 11.....	39
Практичне заняття № 12.....	42
Практичне заняття № 13.....	45
Практичне заняття № 14.....	48
АТЕСТАЦІЙНИЙ ІНТЕНСИВ	51
ПІДСУМКОВИЙ ТЕСТ.....	52
ДОДАТКИ.....	53
Додаток 1. РОЗДІЛ «ФОНЕТИКА І ФОНОЛОГІЯ».....	53
Додаток 2. РОЗДІЛ «ОРФОЕПІЯ».....	58
Додаток 3. РОЗДІЛ «ГРАФІКА».....	65
Додаток 4. РОЗДІЛ «ОРФОГРАФІЯ».....	66
Додаток 5. ПОВНИЙ ФОНЕТИКО-ФОНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ	68
Додаток 6. ТЕКСТИ ДЛЯ ТРАНСКРИБУВАННЯ.....	73
Додаток 7. КОРОТКИЙ СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ	78

ВСТУП

Фонетика сучасної української мови в комплексі з фонологією, орфоепією, графікою та орфографією на першому курсі в університеті є досить складним розділом дисципліни «Сучасна українська мова». Засвоєння відомостей з названих розділів потребує як ґрунтовної теоретичної підготовки, так і вироблення практичних навичок на основі сучасних досліджень у галузі фонетики, орфоєпії, розвитку вищої та шкільної освіти, а також у зв'язку з виходом нової редакції Українського правопису.

Мета посібника – забезпечити послідовну, змістовну творчо-аналітичну роботу студентів, спрямовану на засвоєння системних знань про фонетичний рівень мови в його зв'язках із графікою й орфографією та на формування належної вимовної культури.

Відповідно до програми курсу в посібнику розроблено 14 тем практичних занять, що представляють шість змістових модулів, які розподілені на дві атестації за семестр, що відповідає основним вимогам навчання в закладі вищої освіти. На перших семи заняттях, що входять у першу атестацію, розглядаються вступні положення щодо формування звукової системи української мови, її розбудову та своєрідність, а також починається системне вивчення лінійних фонетичних одиниць, зокрема звука як основної одиниці фонетики, що вивчається в різних аспектах і зв'язках з іншими одиницями. На подальших семи заняттях, що завершуються другою атестацією, опрацьовуються нелінійні одиниці фонетики, історичні чергування звуків, орфоєпічні норми української мови, засоби милозвучності, буквені та небуквені графічні знаки, формування принципів українського правопису.

Визначаючи тему практичного заняття, для опрацювання теоретичних питань, крім лекційного матеріалу, підручників, рекомендовано додаткову літературу, частину з якої треба законспектувати, зробити виписки, зафіксувати приклади. Пропонуються найефективніші напрями підготовки теоретичних питань і виконання вправ для закріплення вивченого із залученням схем, таблиць, зразків, інших допоміжних матеріалів, розміщених у додатках.

Для осмислення відомостей до кожної атестації подано питання для самоперевірки, інтенсиви, тести, тренувальні тексти. Система вправ і завдань до кожного заняття орієнтує студентів на самостійну, творчу роботу, на спостереження за мовними явищами з використанням словників, довідників, наукових джерел, творів художньої літератури та фольклору. Аудиторні завдання і вправи дібрано на основі навчальної літератури, рекомендованої Міністерством освіти і науки України (посібники Н. Тоцької, Н. Плющ, В. Ужченка, Л. Глівинської, П. Дудика, Г. Передрій, М. Фащенко та ін.), із використанням авторських напрацювань. Своєрідним показником сформованих умінь і навичок у результаті вивчення розділів «Фонетика», «Орфоєпія», «Графіка», «Орфографія» є оволодіння двома видами транскрипції та вміння виконувати повний фонетико-фонологічний розбір.

У результаті вивчення навчальної дисципліни **студент повинен**

знати:

- основну термінологію і ключові поняття виучуваних розділів,
- сучасні дослідження звукової системи української мови, класифікації звуків, засади і принципи систематизації звукових одиниць,
- основні одиниці кожного розділу, їх специфіку, типологію, взаємозв'язки;

уміти:

- виділяти з мовленнєвого потоку конкретні мовні категорії, давати їм загальну характеристику;
- самостійно аналізувати мовні факти, у т. ч. транскрибувати слова, речення, тексти, здійснювати повний фонетико-фонологічний розбір;
- працювати з науковою літературою, словниками й довідниками для теоретичного обґрунтування та висновків після спостережень над конкретними мовними явищами.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні досягти таких **компетентностей**:

інтегральна:

здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми в певній галузі професійної діяльності або у процесі навчання, що передбачає застосування певних теорій та методів відповідних наук і характеризується комплексністю та невизначеністю умов;

загальні:

- здатність учитися, вдосконалювати власне навчання і виконання, з високим рівнем автономності;
- здатність ефективно формувати комунікаційну стратегію;
- навички обдумування;
- дотримання етичних норм;
- здатність аналізувати, синтезувати, оцінювати, щоб виявляти проблеми і виробляти рішення;
- мовні навички;
- навички роботи з інформацією (уміння знаходити та аналізувати інформацію з різних джерел, передусім – за допомогою цифрових технологій);

спеціальні:

- знання сучасних теоретичних основ предметної спеціалізації з української мови;
- уміння застосовувати елементи теоретичного та експериментального дослідження у професійній діяльності;
- дотримання етичних норм у комунікації з колегами, учнями й вихованцями та їхніми батьками.

Вивчення курсу «Сучасна українська мова. Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія» передбачає його тісний взаємозв'язок із такими дисциплінами, як «Орфографічний і орфоепічний практикум», «Шкільний курс української мови».

Окрім зазначеної до кожного практичного заняття літератури, студентам рекомендовано обов'язкові **навчальні підручники та посібники** з курсу :

1. Бондар О., Карпенко Ю., Микитин-Дружинець М. Сучасна українська мова : фонетика, фонологія, орфоепія, графіка, орфографія, лексикологія, лексикографія : навч. посібник. Київ : ВЦ «Академія», 2006.

2. Гливінська Л. Українська мова. Фонетика. Орфоепія : навч. посібн. Київ : Логос, 2009.

3. Сучасна українська літературна мова. За ред. М. Плющ. Київ : Вища школа, 2005.

4. Сучасна українська літературна мова : Лексикологія. Фонетика : підручник / Мойсієнко А., Бас-Кононенко О., Бондаренко В. Київ : Знання, 2013.

5. Тоцька Н. Сучасна українська літературна мова. Фонетика і фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Київ : Вища школа, 1981.

6. Ющук І. Українська мова. Київ : Либідь, 2007.

Вправи і завдання слід виконувати за такими **посібниками**:

1. Плющ М., Леуга О., Гальона Н. Сучасна українська літературна мова : збірник вправ : навч. посібник. Київ : Вища школа, 1995.

2. Ужченко В., Терновська Т., Маркотенко Т. Сучасна українська мова : збірник вправ і завдань : навч. посібник. Київ : Вища школа, 2006.

3. Тоцька Н. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфоепія. Графіка і орфографія. Завдання і вправи. Київ : Вища школа, 1995.

4. Зубець Н. Сучасна українська мова (розділи «Орфоепія». «Графіка». «Орфографія»). Практикум за новою редакцією Українського правопису. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2021.

5. Микитюк О. Р. Культура мовлення : особливості, завдання, цікавинки : навч. посібник. Львів, 2014.

Допомогу при підготовці до практичних занять нададуть **словниково-довідкові видання** :

1. Українська мова. Енциклопедія. Київ : «Українська енциклопедія», 2004.

2. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля, 2006.

3. Шевченко Л. та ін. Сучасна українська мова. Довідник. Київ : Либідь, 1996.

4. Гуйванюк Н., Кардашук О., Кульбабська О. Українська мова : схеми, таблиці, тести : навч. посібник. Львів : Світ, 2005.

5. *Читай і знай! – 2* : довідник-практикум фонетики, орфоєпії, орфографії, лексикології, фразеології сучасної української мови / О. Лаврінець, К. Симонова. Київ : ВД «Києво-Могилянська академія», 2009.

6. Ганич Д., Олійник І. *Словник лінгвістичних термінів*. Київ : Радянська школа, 1985.

7. *Словник української мови* : в 20-ти томах. Київ : Наук. думка, виходить із 2010 року.

8. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* / За ред. В. Бусела. Київ – Ірпінь : Перун, 2010.

9. *Етимологічний словник української мови* : у 7 томах. Київ, 1982 – 2008.

10. *Сучасний словник іншомовних слів* / Укл. : О. Скопненко, Т. Цимбалюк. Київ : Довіра, 2006.

11. *Універсальний словник української мови* / Укл. З. Куньч. Тернопіль : Богдан, 2005.

12. *Орфоєпічний словник української мови* : у 2-х томах. Київ : Довіра, 2000.

13. *Сучасна українська літературна мова. Хрестоматія з фонетики* : навч. посіб. / уклад. : Н. Бойко, Т. Хомич. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012.

14. *Український правопис*. Київ : Наук. думка, 2019.

Ефективно використовувати найновіші мовознавчі дослідження та розвідки уможливить систематична робота з **періодичними виданнями**: *«Вивчаємо українську мову та літературу»* – практичний журнал для вчителя української мови та літератури,

«Дивослово» – науково-методичний журнал,

«Культура слова» – науково-популярний журнал [Інституту української мови НАН України](#),

«Мовознавство» – науково-теоретичний журнал Інституту мовознавства імені О. Потебні та Мовно-інформаційного фонду НАН України,

«Українська мова» – науково-теоретичний журнал [Інституту української мови НАН України](#),

«Українська мова і література в школах України» – науково-методичний та літературно-мистецький журнал видавництва «Педагогічна преса»,

«Українське мовознавство» – науковий збірник кафедри української мови та прикладної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ПЛАН ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Практичне заняття № 1

ТЕМА. Фонетика і фонологія як два напрями вивчення звуків

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Предмет і завдання фонетики, її зв'язок з іншими розділами науки про мову, значення.
2. Типи і різновиди звукових одиниць в українській мові. Своєрідність звукової системи української мови.
3. Аспекти вивчення мовного звука: звук як явище артикуляційне, акустичне, фонологічне.
4. Фонема як основна одиниця фонології, її функції, варіанти, зв'язок із звуком, буквою.

II. Виконати завдання:

1. Вправи 19 і 55 – за збірником завдань і вправ «Сучасна українська літературна мова» Н. Тоцької.
2. Складіть таблицю співвідношення букв і фонем української мови, яка включає графічне зображення літери, її назву та фонемний відповідник.

Зразок виконання:

Б б (*бе*) – |б|;

Р р (*ер*) – |р|, |р'|

ПОДАЛЬШІ ВПРАВИ З «ЗІРОЧКАМИ» – ДЛЯ ВИКОНАННЯ В АУДИТОРІЇ

*3. Установіть, з якими розділами науки про мову можна продемонструвати зв'язок фонетики на прикладі таких мовних одиниць.

Байка, руки, грати – грати, проте – про те, мило, ходити – ходжу, іти – іти, річ – речі, гірка.

*4. Запишіть слова, прочитайте їх справа наліво. Які фонemi позначають букви? Прочитайте фонемний склад слів у зворотному порядку. Які функції фонем простежуємо в цій вправі?

Люк, яр, дім, тюль, ліс, зараз, луг.

*5. Установіть, однаковими чи різними фонемами починаються слова.

Дівчина – дитина, п'янкий – полин, чистий – чіткий, щедрий – чарівний, гід – гюйс, їхній – юний, злітати – зірка, дзвоник – дзвінок, зчинити – зжовіти, грати – грати, фітнес – фінанси, хлібороб – хімік, джинси – доза.

*6. Запишіть слова, передайте їх фонемний склад. Установіть, скільки різних фонем у кожній парі?

Витер – вітер, рад – ряд, кіт – кит, вожу – воджу, бік – пік, слава – слива – слова, шоку – щоку, сум – сюди.

*7. Запишіть фонемний склад слів. Установіть співвідношення букв і фонем.

Зигзаг, чудо, підживити, навмання, розповсюдження, видзьобувати, секретар, базар, виїжджати, дощовик, тридцять, пюре, півонія, лється, порт'єра, безстрашия, побоїще, священний, Полісся, український, латаття.

Література

1. Лекційний матеріал, основні підручники.
2. Дорошенко С. Звуки чи фонемні вивчають учні? *Мовознавство*. 1990. № 2. С. 46-49.
3. Орел А. Витоки праслов'янської фонології (підсистема консонантизму і лінгвістичнографічний аспект). *Мовознавство*. 2019. № . С.
4. Радван Д. Загальнолінгвістична теорія фонемі та її розвиток в Україні : автореф. дис. ... к. філол. наук. Київ, 2003 – **зробити виписки** у зошит.
5. Буква / Словники лінгвістичних термінів Ганича – Олійника (К.,1985) або – за ред. С. Єрмоленко (К., 2001) – **випишіть визначення** у робочий зошит і **запам'ятайте** його.

Методичні рекомендації та поради

Студенти повинні розуміти зміст і завдання виучуваного курсу, усвідомити аспекти вивчення мовних звуків, завдання кожного з них, відтак сформулювати причини виокремлення фонології, указати на її зв'язок із фонетикою, скориставшись названими джерелами у списку літератури, знати роки започаткування фонологічного періоду в українському мовознавстві, кількісний склад фонем української мови. Розглядаючи лінійні та нелінійні одиниці фонетики, слід звернути увагу на своєрідність звукової системи української мови, навести конкретні приклади.

У вправах і завданнях треба приділити увагу диференційним ознакам фонем, фонологічній кореляції, функціям фонем, зв'язку зі звуком, буквою,

розумінню їх звукового поля. Студенти повинні навчитися безпомилково встановлювати буквено-фонемний склад слів.

Практичне заняття № 2

ТЕМА. Система голосних в українській мові

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Артикуляційна, акустична, функціональна різниця між голосними і приголосними.
2. Погляди мовознавців на кількість голосних фонем в українській мові та фонематичну самостійність окремих із них.
3. Принципи класифікації голосних (за рухом язика, за участю губ).
4. Звукові реалізації голосних фонем української мови.

II. Виконати завдання:

1. Вправи **35** (погляди вчених запишіть у робочі зошити й усно виконайте умови вправи, **крім вимоги про реферат**); **66**; **69** (речення запишіть у зошит; над кожною літерою, що позначає голосний, надпишіть спочатку фонему, а тоді звук, які вона позначає. Однакові звуки – аналізувати не треба) – за збірником завдань і вправ Н. Тоцької.

2. Дібрати 2 – 3 факти, що стосуються специфічних звукових особливостей української мови в зіставленні з іншими СЛОВ'ЯНСЬКИМИ МОВАМИ (щодо кількості голосних і приголосних, наголошування, милозвучності тощо).

*3. За якими акустичними й артикуляційними ознаками розрізняються наведені фонemi (звуки)?

- А) |e| – |л|, |i| – |н|, |y| – |z|, |a| – |к|
 Б) |a| – |y|, |i| – |u|, |o| – |e|, |u| – |a|

*4. У кожному рядку знайдіть «зайвий» елемент.

- А) |i|, |e|, |o|, |й|, |a| В) |e|, |u|, |i|, |a|, |o|
 Б) |a|, |y|, |e|, |u|, |i| Г) |a|, |i|, |u|, |e|, |o|

*5. Поясніть реалізацію голосних фонем, які передаються відповідними буквами.

- А) азбука, слово, муза, лінгвіст, диктор, професор
 Б) нога, лектор, культура
 В) вересень, зелене, перекладає, студенте
 Г) викладач, талановитий, читати

Г) голубка, подібний, однокурсник, абсолютний

*6. Прочитайте вірш Л. Костенко. Випишіть слова, у яких голосні фонемі реалізуються у варіантах. Проаналізуйте ці звуки.

*Буває, часом сліпну від краси.
Спинюсь, не тямлю, що воно за диво, –
оці степи, це небо, ці ліси,
усе так гарно, чисто, незрадливо,
усе, як є – дорога, явори,
усе моє, все зветься – Україна.
Така краса, висока і нетлінна,
що хоч спинись і з Богом говори (Л. Костенко).*

Література

1. Лекційний матеріал, основні підручники.
2. Багмут А. Сучасна літературна вимова ненаголошених Е, И (експериментально-фонетичний аналіз). *Вісник Харківського національного університету. Серія «Філологія»*. Харків, 2000. № 491. С. 7-11.
3. Дудник З. Варіанти реалізації голосних українського мовлення та їхнє місце в класифікації МФА. *Українське мовознавство*. Київ : Видавн. Дім Дмитра Бураго, 2004. Вип. 29-30. С. 18-23.
4. Іщенко О. Деякі зауваги про звуки [і], [и] в українській мові. *На хвилях мови. Аллі Йосипівні Багмут*. Київ : Інститут української мови НАН України, 2011. С. 249-255 – **законспектувати**.
5. Коломієць В. Історичні джерела типологічних особливостей слов'янських мов у галузі фонетики. *Сучасна українська літературна мова. Хрестоматія з фонетики* : навч. посіб. / уклад. : Н. Бойко, Т. Хомич. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012. С. 35-45.
6. Покидько О. Сприйняття голосних і асоціації.
URL : <https://newacropolis.org.ua/theses/aab2dcf6-477b-429b-8978-8510563bb19b>

Методичні рекомендації та поради

Практичне заняття передбачає усвідомлення студентами поняття системи у фонології взагалі та голосних – зокрема, яка базується на врахуванні акустично-фізіологічних і функційних властивостей, протиставленні та особливостях використання у словах. Студенти повинні знати погляди вчених на кількісний склад голосних української мови, причини цих розходжень, суперечки щодо фонологічності фонем *и*. Надзвичайно важливим моментом є запам'ятовування артикуляційно-акустичної класифікації голосних. Основну увагу слід приділити звуковій реалізації кожної голосної фонемі. З цієї теми студенти починають знайомитися зі способами передавання звукового мовлення на письмі – транскрипцією.

Практичне заняття № 3

ТЕМА. Система приголосних фонем

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Склад та особливості (артикуляційні та акустичні) системи приголосних фонем сучасної української літературної мови.
2. Погляди вчених на фонематичну самостійність напівпом'якшених губних, шиплячих, задньоязикових; подовжених приголосних.
3. Класифікація приголосних фонем у їх головних виявах:
  - а) за активним мовним органом;
  - б) за способом творення;
  - в) за участю голосу й шуму;
  - г) за твердістю-м'якістю.
4. Звукові реалізації приголосних фонем української мови.

II. Виконати завдання:

1. Вправа **32 (I)** – за збірником вправ «Сучасна українська літературна мова» М. Плющ та ін.

2. Вправа **39** – за збірником вправ і завдань «Сучасна українська мова» В. Ужченка та ін. Запишіть слова *віддячити* й *Полісся* двома транскрипціями, схарактеризуйте в них голосні (звертайте увагу на акомодацию звуків) та приголосні (звертайте особливу увагу на м'якість і напівпом'якшення звуків), указавши біля кожного **г. в.** чи **в.** фонемі він є.

*3. Запишіть речення фонематичною транскрипцією. Підкресліть групи приголосних фонем:

а) за активним мовним органом (язикові – однією рисою, губні – двома, глоткова – трьома): *Знання – це скарб, йому й ціни не зложиш. Визбируй же його, де тільки можеш!* (Рудакі).

б) за способом творення (зімкнені – однією, щілинні – двома, вібрант – трьома): *Над озером пахучим, золотавим дзеленькає маленькая бджола* (Б.-І. Ант).

в) за участю голосу й шуму (сонорні – однією, шумні дзвінки – двома, шумні глухі – трьома): *Луна вечірняя лунала в той час, як берегом я йшов, і тихі хвилі посилала на віти соннії дібров* (М. Хв.).

*4. Зіставте звуки, запишіть спочатку їх спільні ознаки, а тоді – відмінні.

[в] – [ф], [д̂ж] – [ч], [з] – [ж], [з] – [д̂з], [ф] – [к], [ц] – [ц'], [ч] – [ч']

*5. У поданих словах підкресліть передостанню літеру й оцініть, який приголосний звук вона позначає – твердий, м'який, напівпом'якшений. Запишіть слова у три колонки. Як орфографічно позначається м'якість приголосних? З'ясуйте значення незрозумілих слів.

Екю, ай-к'ю, безмежся, джигітові, читати, журі, знання, уночі, безграмотно, теорія, школярі, історизм, днище, логарифм, смагляві, студенти, куці, ідея, кислиці, лженаука, миттєво, ательє, переджнив'я, алібі, циліндр, івасі, значуще, удвоє, нітрохи, шасі, груші, світлиця, експромт, верфі, санкції, втретє, народження, іменини, вивчитися, піранья.

*6. Самостійна робота. Запишіть слова двома транскрипціями, схарактеризуйте в них голосні та приголосні, указавши біля кожного звука г. в. чи в. фонему він є. Дотримуйтеся послідовності в характеристиці звуків і використовуйте загальноприйняті їх скорочення.

Діач, гудзик, міраж, герби, кетяг, з Ірою, якісь, ймення, щити, сяйво, вітер, онучья, джемелі, плющ, коржі, в'їзд, заєць, доці, подив, Мавка, поріг, чобіт.

Література

1. Лекційний матеріал, основні підручники.
2. Вовк П. Типологічне зіставлення української, російської, польської мов. URL : <http://www.mova.info/Page3.aspx?11=124>.
3. Залеський А. Подовжені приголосні у фонологічній і морфологічній системах української мови. *Мовознавство*. 1980. № 2. С. 37-43.
4. Залеський А. Причини ствердіння шиплячих в українській мові. *Мовознавство*. 1982. № 5. С. 48-59.
5. Наєнко І. Проблема твердості/м'якості приголосних перед голосними переднього ряду в інтерпретації Ю. Шевельова. *Українська мова і література*. 2005. № 36. С. 15-17.
6. Німчук В. Історія дзвінких африкат і засобів їх позначення в українській мові. *Мовознавство*. 1992. № 2. С. 7-14. – **зробіть виписки зі статті**

Методичні рекомендації та поради

Для цього заняття важливим є усвідомлення умов творення приголосних, щоб запам'ятати їх класифікацію. Студенти повинні бути обізнаними з поглядами мовознавців щодо кількісного складу приголосних нашої мови, у чому є великі розбіжності у плані виділення груп приголосних за місцем творення, фонологічності напівпом'якшених звуків, статусу подовжених приголосних, реалізації окремих фонем у нескладових голосних звуках тощо.

Слід звернути увагу на звукові поля приголосних – у яких вони найбільші, відсутні, звичайні; давати характеристику звуків у конкретних словах.

Практичне заняття № 4

ТЕМА. Асиміляція в системі голосних і приголосних фонем

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Типи фонетичних змін у потоці мовлення, причини їх виникнення.
2. Найголовніші модифікації фонем у системі вокалізму (голосних): акомодация, редукція, гармонійна асиміляція.
3. Модифікації фонем у системі консонантизму (приголосних):
  - а) акомодация як асиміляційна комбінаторна зміна приголосних,
  - б) асиміляція приголосних, її види.

II. Виконати завдання:

1. Вправа **138** - за збірником завдань і вправ Н. Тоцької. Виконайте частковий фонетичний аналіз слова *лється*:

- запишіть слово фонологічною і фонетичною транскрипціями;
- охарактеризуйте звуки (обов'язково вкажіть біля кожного **г. в. чи в.** фонему він є, а далі – характеристики в суворій послідовності);
- підрахуйте у слові кількість букв, фонем і звуків;
- з'ясуйте, які фонетичні зміни відбулися / відбуваються у слові, у т. ч. й ті, що призвели до кількісних розходжень між буквами, фонемами і звуками.

2. Вправа **38** – за збірником вправ і завдань «Сучасна українська мова» В. Ужченка та ін.

*3. Проаналізуйте асимілятивні зміни приголосних у поданих словах і словоформах.

Зразок виконання: у казці /у^аказц^і/

[у^аказ'ц^і]

У слові при вимові відбувається асиміляція регресивна, за м'якістю, часткова, контактна (**А. регрес., за м'як., част., контакт., в усн. мовленні**).

Слова для аналізу: безжурно, зустрінуться, локдаун, угіддя, дочекаєшся, відшукати, розцедритися, на стежці, сільський, Вітчизна, у бочці, людські, хоч би, свідомість, безсистемність, схопилися, натхнення.

*4. Випишіть у 2 колонки слова, у яких наявні:

1) асимілятивне подвоєння приголосних, яке відображає сучасне явище реалізації 2-х фонем як одного подовженого звука;

2) фонетичне подовження приголосних, яке відбулося внаслідок асиміляції [й] (після занепаду редукованого *Ь*) з попереднім м'яким приголосним.

1. Дивишся й не надивишся, дишеш і не надишешся тим чистим, гарячим та пахучим повітрям (І. Нечуй-Левицький).
2. По дворах, навантажені всяким збіжжям, стоять вози, готові в дорогу (С. Васильченко).
3. Співай, щасливий жайворонку в піднебесі! (Є. Гуцало).
4. Вечір. Доц осінній. Ми йдемо по Львову, тчемо по дорозі килимок-розмову (Д. Павличко).
5. Маруся ще завидна просила до себе на сватання (Г. Квітка-Основ'яненко).
6. Розрослись тополі, роззеленілись (О. Гончар).
7. Усе мине... І сльози, і тривоги, хоч різні будуть у житті дороги, та й зради будуть... Бо таке життя... А може, в труднощах народжується «я»? (Л. Костенко).
8. Поклади мені варення з полуниці, розкажи мені казку таку просту ... (К. Герасименко).
9. Для душі цілющий то бальзам – крик гусей в пробудженні весіннім (М. Верес).

*5. Виявіть у кожній групі слово, яке відрізняється від інших наявністю чи відсутністю асимілятивних змін приголосних. Відповідь аргументуйте.

- 1) Бутси, голубці, колядки, родзинки, чобітки
- 2) джакарті, мениший, отже, процвітати, рекрутчина
- 3) загадковий, інструктаж, кетчуп, мигтіти, прогулянка
- 4) безглуздий, довіряти, квітучий, надвечір'я, розповідь
- 5) безодня, дніпровський, повітря, світський, хутчіш.

*6. Знайдіть у тексті слова з асимілятивними змінами приголосних. Дайте характеристику асиміляції.

Ще не посутеніло, ще до вечора далеко, а проте він уже чується. Чи в тому, що по-іншому лащитьс'я до щік сонце, чи в тому, що ледь-ледь заломлюються промені в повітрі, чи в тому, як, з одного боку, легко й безжурно осяяні хати та дерева, а з другого – вони пожурнішали й наче аж поважчали. І думки твої враз пошидишали, набрали викінченої форми (Є. Гуцало).

Література

1. Лекційний матеріал, основні підручники.

2. Брахнов В. Явища асиміляції в консонантизмі української мови. Київ : Наук. думка, 1970.
3. Губарев М., Хоменко Л. Асиміляційні процеси в сучасній українській літературній мові та відтворення їхніх результатів в орфоепічних словниках. *Мова. Суспільство. Журналістика*: за матеріалами XIV-ої міжнародної науково-практичної конференції з проблем функціонального розвитку української мови. Київ, 2008. С. 21-28.
4. Кващук А. Уподібнення і розподібнення приголосних. *Українська мова і література в школі*. 1998. № 9. С. 18-26.
5. Савченко І. Загальна типологічна характеристика консонантної асиміляції в українській мові. *Сучасна українська літературна мова. Хрестоматія з фонетики* : навч. посіб. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012. С. 29-35.
6. Сеньків С. Дистрибуція приголосних фонем в українській мові : автореф. дис. ... к. філол. н. Львів : ЛНУ імені І. Франка, 2004. 26 с.

Методичні рекомендації та поради

Ця тема є досить складною, тому для якісної підготовки до практичного заняття треба добре опрацювати теорію на основі підручкової, наукової літератури, лекційного матеріалу. Студенти повинні навчитися розрізняти комбінаторні та позиційні зміни звуків у мовному потоці. Це видозміни (модифікації) у системі вокалізму – акомодация, редукция, гармонійна асиміляція; у консонантизмі – акомодация, асиміляція, дисиміляція груп приголосних.

Особливу увагу слід приділити асимілятивним процесам, давати їм вичерпну характеристику. А це уможливиться за умови твердого знання класифікаційних характеристик голосних і приголосних звуків.

Дуже важливо усвідомлювати умови, у яких виявляється асиміляція – усне мовлення чи із закріпленням на письмі, взаємодіють сусідні звуки чи такі, що знаходяться на відстані. Для цього студенти повинні володіти навичками транскрибування слів, словоформ, опанувати систему позначок. З цього заняття починається виконання неповного фонетичного аналізу.

Практичне заняття № 5

ТЕМА. Комбінаторні зміни в системі приголосних фонем

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Дисиміляція приголосних, її види.
2. Інші види комбінаторних змін приголосних: епентеза, дієреза, гаплогія.
3. Явище протези як різновид позиційних змін приголосних.
4. Метатеза як вид фонетично не зумовлених модифікацій фонем.

II. Виконати завдання:

1. Вправа 43 – за збірником вправ і завдань В. Ужченка та ін. Виконайте частковий фонетичний аналіз слова **рибалити**:

- запишіть слово фонологічною і фонетичною транскрипціями;
- охарактеризуйте звуки (обов'язково вкажіть біля кожного г. в. чи в. фонемі він є, а далі – характеристики в суворій послідовності);
- підрахуйте у слові кількість букв, фонем і звуків;
- з'ясуйте, які фонетичні зміни відбулися / відбуваються у слові; закріпилися вони на письмі чи відбуваються в усному мовленні.

2. Вправа 166 – за збірником завдань і вправ Н. Тоцької.

*3. Поясніть дисиміляційні процеси у словах.

Літ. *хто, ближчий, торішній, мести*;

Просторічні *бонба, калідор, свайба* (від діал. *свадьба*);

Розм. *кальвін* (літ. *кальвіль* – сорт яблук), *пшенишиний, транвай*.

*4. До поданих слів запишіть похідні (іменники, прикметники). Поясніть звукові зміни. Підкресліть слова, у яких вони відбуваються при вимові.

Пристрасть, млюсть, яйце, кореспондент, компост, мста, депутат, злість, кістка, область, швидкість, захист, зморщитися, хвастатися, пестити, виїздити, улестити.

*5. Якими спільними фонетичними ознаками об'єднані подані групи слів?

- 1) *вона, павутиння, Ганна, гарба, Оксана*
- 2) *Задесення, залісся, безводдя, засилля, залізничка*
- 3) *гончар, кількісний, брязнути, писнути, ченця*
- 4) *вищий, кращий, прийти*

5) долоня, кучерявий, сироватка, тарілка.

*6. Знайдіть у реченнях випадки дисиміляції, спрощення в групах приголосних, протези, метатези, епентези (кількість змін указана в кінці кожного речення).

1) *Не кажіть нічого! То не люди добрі, то гадюки капосні!* (П. Мирний) – 1 випадок.

2) *Сонце ще дужче згори припікає* (П. Тичина) – 2 випадки

3) *Після ста кив можна було душею в небо злетіти* (Н. Рибак) – 2 випадки.

4) *Пахне хлібом і землею вогкий вітер-срібнокрил* (М. Рильський) – 2 випадки.

5) *Бійці безперестанку вели вогонь* (О. Гончар) – 2 випадки.

6) *Тепер він був щасливий, крокуючи з рушницею за плечима* (Я. Гримайло) – 3 випадки.

7) *Коли габою золотою береться ліс, палає сад, мені найкраще із тобою брести лісами наугад* (Б. Стельмах) – 3 випадки.

8) *Коли Україна за право життя з катями боролась, жила і вмирала, і ждала, хотіла лише співчуття, Європа мовчала* (О. Олесь) – 3 випадки.

9) *Гей, прослала нива чорне полотно, летиться жовта злива, сіється зерно* (В. Симоненко) – 3 випадки.

10) *Життя як вокзал. Хтось приїжджає, хтось від'їжджає* (Л. Костенко) – 4 випадки.

11) *Злізши з стільця, він хазяйновито ставить його на місце...* (В. Винниченко) – 4 випадки.

12) *... дні все коротшають, міняться, гляне сонце і знову захмариться* (Л. Українка) – 5 випадків.

Література

1. Лекційний матеріал, основні підручники.
2. Кващук А. Уподібнення і розподібнення приголосних. *Українська мова і література в школі*. 1998. № 9. С. 18-26.
3. Стеріополо О. Усний текст, його різновиди та комунікативно-прагматичні категорії. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського: Лінгвістичні науки*. № 22. Одеса : ПУНПУ. С. 150-160.

Методичні рекомендації та поради

Це заняття є логічним продовженням попереднього. Студенти повинні знати конкретні приклади дисиміляції та інших комбінаторних змін, що відбуваються на дисимілятивній основі – епентеза, дієреза, гаплогія (бо вони здебільшого закріпилися на письмі); такий різновид позиційних змін приголосних, як протеза, та вид фонетично не зумовлених модифікацій фонем – метатезу.

У частковому фонетико-фонологічному аналізі студенти повинні помічати ці процеси й характеризувати їх.

Практичне заняття № 6

ТЕМА. Транскрипція

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Транскрипція як спеціальне звукове письмо, його основний принцип.
2. Поняття про фонетичний алфавіт.
3. Види транскрипцій, їх призначення.
(Ознайомтеся з «Пам'яткою для транскрибування» (див. Додаток 1).

II. Виконати завдання:

1. Вправи

- за збірником вправ Н. Тоцької – **120, 121, 122**;
- за збірником вправ М. Плющ та ін. – **22 (I)**.

2. Виконайте частковий фонетичний аналіз слова *могуттю* (з першого речення попередньої вправи 22).

*3. Бліц-опитування, пов'язане з термінологією за темою практичного заняття (акут, діакритичні знаки, гравіс, графіс, лігатура, африката, лабіалізація, фрикативний, транскрипція, клітики, дистрибуція, нескладові звуки, дужки).

*4. Запишіть слова фонологічною і фонетичною транскрипціями. Які діакритичні знаки використовуються?

Де-не-де, льон, свято, райдуга, театр, колючий, шкрябається, пів дня, лебідь, хліб і сіль, зорепад, зодчий, на грядці, джерело, афоризм, Запоріжжя.

*5. Диктант-«тиша», спрямований на перевірку фонетичного алфавіту.

*6. Запишіть уривок (автор – Ніка Нікалео) фонетичною транскрипцією. Зверніть увагу на фонетичні слова (енклітики, проклітики) в ньому.

Усі люди різні. Є люди-сонця, які всіх обігривають і всім усміхаються. Від однієї їх присутності чи погляду стає затишно й легко. Зазвичай це наші батьки, бабусі чи дідуся.

Є люди-місяці, які, віддзеркалюючи сонячні промені інших, уміють освітити твій шлях у складні моменти життя, підтримати й підказати правильну стежину, щоб не заблукати, не побігти світ за очі. Це можуть

бути сестри, подруги, а часом – зовсім випадкові люди, але ж які мають посправжньому насичене й цікаве життя, які змінюють твоє світосприйняття.

Є люди-комети..... (Продовжіть текст)

А як би ви назвали негативних людей, зіставивши їх з іншими небесними/космічними об'єктами?

*7. Запишіть кожне речення двома транскрипціями. Зверніть увагу на позиційні та комбінаторні зміни звуків у мовному потоці. Виконайте частковий фонетичний аналіз виділених слів.

1) Поезія – це діло совісне, не грайся нею безпричинно. (А. Малишко).

2) За всі часи міняються лише зброя, одяг, харчі й людські нерви, а душа, пристрасті, віра й любов залишаються незмінними (М. Вінграновський).

3) Жайворонок в небі в'ється, ясне сонечко сміється, і легка, немов пір'їнка, десь розтанула хмаринка (В. Мордань).

4) ... марили айстри в розкішнім півсні про трави шовкові, про сонячні дні, і в мріях ввижалась їм казка ясна, де квіти не в'януть, де вічна весна... (О. Олесь).

5) Хай священний вогонь материнської любові запалить серця всіх людей на боротьбу за мир і дружбу, за світле майбутнє і щастя наших дітей, за торжество розуму і справедливості (М. Стельмах).

6) Місяць уже вклався спати, а спокійна земля з хвилюванням прислухалась, як журавлі на своїх крилах несли їй весну і розсівали той срібний перелив, по якому сьогодні ж людськими надіями посіється нове зерно (М. Стельмах).

Література

1. Лекційний матеріал, основні підручники.
2. Кващук А. Уподібнення і розподібнення приголосних. *Українська мова і література в школі*. 1998. № 9. С. 18-26.
3. Стеріополо О. Українська фонетична система у парадигмі МФА. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. Соціальні комунікації*. Вип. 27. Ужгород : УжНУ, 2016. С. 51-58 – зафіксувати інформацію про міжнародний фонетичний алфавіт і його призначення.

Методичні рекомендації та поради

Студенти до цього заняття повинні усвідомити типи звукового письма, знати його історію, принципи, призначення, оволодіти фонетичним алфавітом, знати його відмінність від звичайного та міжнародного. Цьому сприяють лекційні заняття, робота з навчальною й науковою літературою, а також допоміжні матеріали, розміщені в Додатку 1 цього видання. Від цього заняття на всіх подальших студенти повинні удосконалювати вміння транскрибувати речення, тексти. У Додатку 6 подано тренувальні тексти.

Практичне заняття № 7

ТЕМА. Склад і складоподіл у сучасній українській мові

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Фонетичне членування мовного потоку на сегментні одиниці й місце в ньому складу.
2. Різні теорії щодо природи складу.
3. Розуміння складу в українській мові як комплексного фонетичного явища, його характеристики.
4. Основні принципи і закономірності українського фонетичного складоподілу. (**Правила складоподілу – вивчити напам'ять і вміти ілюструвати їх прикладами**)
5. Морфемне членування слова і складоподіл.

II. Виконати завдання:

1. Вправа 203 – за збірником вправ Н. Тоцької (**Увага!** Фонетичні склади виділіть вертикальними рисками, а морфеми – загальноприйнятими позначками).

2. Запишіть слова фонетичною транскрипцією і вертикальними рисками поділіть їх на фонетичні склади (указати конкретні правила). У підкреслених словах охарактеризуйте склади. Виконайте повний фонетико-фонологічний аналіз виділеного слова, додавши на початку після транскрипції характеристику складів, а в кінці – укажіть, який фонетичний процес відбувся у слові (на письмі чи в усному мовленні).

1) *відділ, знання, Інна, **Запоріжжя*** – (Сформулюйте правило складоподілу)

2) *зірка, коржі, сільський, донька, зверху* – .....

3) *світло, кобра, Дук'ян, острів* – .....

4) *марно, Мар'ян, земний, тім'я* – .....

5) *дочка, кігті, гуща, мачта, кістка* – .....

6) *дружба, їжджу, нудьга, футбол, отже* – .....

7) *ліжко, східці, близькість, розчин, дужка, просьба* – .....

8) *буйний, дайте, військо, Євген, стовбур, мавпа* – .....

9) *надріз, відтиск, облив, розбив, розгін* – .....

*3. Укажіть складотворчі звуки у словах.

Верба, Дніпр, магічний, міністр, двір, метр, зупинився, бінокль, жезл, гімн.

*4. Запишіть слова двома транскрипціями і вкажіть у них кількість голосних звуків. Чи збігається вона з кількістю фонетичних складів?

Стовп, бувайте, повний, мавпячий, підойма, коштовний, коновка, домівка, грайливий, мандрівка, райдуга, зупинився, майструвати, щедрівка, соловейко, Європа, райський, наввипередки, навпіл, йти.

*5. Запишіть слова фонетичною транскрипцією, поділіть їх на фонетичні склади, схарактеризуйте їх.

Їжа, досє, розробка, полегшення, футболка, оповідка, вихідці, у замітці, єгиптянин, твердження, нісенітниця, свідчення, пенсне, підстилка, кіноогляд, зустрічається, коректність, відповідальність, навсправжки, натщесерце.

*6. Запишіть кожне речення фонетичною транскрипцією, не відділяючи спеціально окремі слова, і розбийте на фонетичні склади. Зверніть увагу на особливості складоподілу на межі службових частин мови з повнозначними. Схарактеризуйте звуки і склади у виділеному слові.

1) *Хто у квітні не сіє, той у вересні не віє.*

2) *Квітень з водою – травень із травою.*

3) *Кінець травня дощовий – буде мало фруктів.*

4) *Барвінок щойно з-під снігу й одразу рясно зацвів – трави влітку буде багато.*

Література

1. Лекційний матеріал, основні підручники.
2. Бас-Кононенко О., Скалозуб Л. Склад як найменший сегмент звукової форми мовлення. *Мовні і концептуальні картини світу*. Вип. 31. 2010. С. 266-269.
3. Іщенко О. Склад і складоподіл в українській мові: фонетичний і фонологічний аспекти. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. 2016. №4. С. 115-132.

Методичні рекомендації та поради

Під час підготовки до практичного заняття слід зосередити увагу на основних фонетичних одиницях, на які членується мовний потік, – фонетичне слово, фраза, синтагма, дати їм належну наукову характеристику, знати способи їх позначення під час транскрибування.

Однак найбільша увага в цій темі приділяється фонетичному складу. Розуміння його як комплексного фонетичного явища в українській мові буде тоді, коли студент знатиме різні теорії складу. Необхідно знати закономірності фонетичного складоподілу, уміти застосовувати правила на практиці (див. Додаток 1), у т. ч. – під час фонетико-фонологічного розбору слова.

Усвідомлення природи українського складу, особливостей фонетичного складоподілу прислужиться під час вивчення розділів «Орфографія»,

«Морфеміка», оскільки зіставляються склади фонетичні й орфографічні, морфемна будова слова й фонетичний склад.

ЗАПИТАННЯ ДО ПОТОЧНОЇ АТЕСТАЦІЇ 1

1. У чому суть звукової сторони мови?
2. Як вивчають звук?
3. Що таке фонетика і фонологія? Як вони співвідносяться?
4. Які є специфічні риси звукової системи української мови?
5. На які звукові відрізки членується мовний потік?
6. Які звукові одиниці й чому називаються сегментними (лінійними), а які – надсегментними (нелінійними)?
7. Що таке фонема і звук? Як вони співвідносяться?
8. У чому виявляється системність фонемного складу кожної мови?
9. Які функції виконує фонема?
10. Що таке звукове поле фонем?
11. Які є варіанти фонем?
12. Чи всі фонемні української мови мають варіанти?
13. Чим зумовлена необмежено велика кількість звуків людської мови?
14. Що лежить в основі поділу звуків на голосні та приголосні?
15. Який принцип покладено в основу класифікації голосних?
16. За якими ознаками класифікуються приголосні української мови?
17. Чому українська фонологічна система належить до консонантного типу?
18. Скільки в українській мові м'яких приголосних?
19. Які тверді приголосні не мають парних м'яких?
20. Який м'який приголосний не буває в кінці слова?
21. Скільки в українській мові дзвінких приголосних?
22. Який глухий приголосний не має дзвінкого відповідника?
23. Який голосний вживається на початку обмеженої кількості слів?
24. У чому суть комбінаторних і позиційних модифікацій фонем?
25. Яка різниця між акомодациєю та асиміляцією звуків?
26. Які типи асиміляції приголосних ви знаєте?
27. У чому полягає явище дисиміляції звуків?
28. У чому суть явища протези? Які процеси йому протиставляються?
29. Що таке метатеза? дієреза?
30. Чим викликана потреба в транскрибуванні мовлення?
31. У чому суть фонематичної та фонетичної транскрипцій?
32. Що таке фонетичний алфавіт?
33. Що таке склад як одиниця фонетична та фонологічна?
34. Які звуки називаються складотворчими, а які – нескладотворчими?
35. Які склади називаються закритими/відкритими, прикритими/неприкритими?
36. Які основні принципи складоподілу в українській мові?
37. У чому полягає відмінність між фонетичним і орфографічним складоподілом?

АТЕСТАЦІЙНИЙ ТЕСТ

1. У якому слові всі голосні реалізуються в головних виявах?
 А) *освіта*   Б) *слов'їний*   В) *перевидати*
2. Визначіть слово, у якому спостерігається гармонійна асиміляція?
 А) *дозвілля*   Б) *гусінь*   В) *репортер*
3. Укажіть слово, у якому всі літери *я, ю, є* позначають по два звуки?
 А) *сяяти*   Б) *засвічується*   В) *п'яню*
4. У якому слові наявна акомодация звуків?
 А) *одна*   Б) *подяка*   В) *джерела*
5. Знайдіть слово, у якому голосна фонема *о* реалізується з наближенням до *у*.
 А) *документ*   Б) *розум*   В) *лопух*
6. У якому слові фонема *е* реалізується у [e^u]?
 А) *зернохосвище*   Б) *деревоброблювальний*   В) *великодержавний*
7. Голосний /u/ реалізується у [u^e] у слові
 А) *читабельний*   Б) *дискредитований*   В) *високошановний*
8. Укажіть слово, в якому всі приголосні фонемі – глухі.
 А) *зчищати*   Б) *прокачати*   В) *спакувати*
9. У якому слові відбувається вокалізація приголосної /й/?
 А) *гармонія*   Б) *йога*   В) *крайнебо*
10. Знайдіть слово, у якому всі приголосні – дзвінкі.
 А) *гагауз*   Б) *бронза*   В) *ягода*
11. Назвіть слово, у якому одному звукові відповідає найбільша кількість букв.
 А) *джерготіти*   Б) *дзьобати*   В) *щобетати*
12. Часткове оглушення дзвінкого приголосного відбувається у слові
 А) *розсада*   Б) *берізка*   В) *зсув*
13. У якому слові дзвінкий приголосний оглушується?
 А) *прядка*   Б) *полегшення*   В) *мітинг*
14. Короткі нескладові голосні [ʏ], [ɨ] з'являються як реалізація фонем *В* і *Й* у слові

А) по-європейськи   Б) по-ярмарковому   В) по-вегетаріанськи

15. Укажіть слово з найменшою кількістю фонем.

А) дзеркальний   Б) щасливий   В) аджарський

16. Знайдіть слово, у якому зберігається дзвінкий приголосний у головному вияві.

А) вогкенький   Б) книжковий   В) зшитий

17. У якому слові відбувається вокалізація приголосної /в/?

А) відвідувати   Б) відновлювати   В) возвеличувати

18. Фонетичні зміни відбито на письмі у слові

А) здрастуй   Б) підслуханий   В) міський

19. Реалізація підкреслених звуків регулюється іншим правилом у слові

А) [л**о́**жка]   Б) [е**р**з**о**тика]   В) [б**о**'**о**де]

20. Укажіть правильний результат асимілятивних змін [д] у слові відчути.

А) [в'ідчути]   Б) [в'итчути]   В) [в'іджчути]

21. Вимова підкреслених звуків регулюється іншим правилом у слові

А) [ар**а́**бс'кий]   Б) [б**лі**с**н**ути]   В) [ти'**ж**не́вий]

22. Фонетичні зміни відбито на письмі у слові

А) людський   Б) стриманий   В) невістчин

23. Фонетичні зміни іншого характеру відбулися й закріпилися на письмі у слові

А) сільський   Б) схопити   В) честь

24. Укажіть правильну фонетичну транскрипцію прикметника *навлоградський*.

А) [наўлогра́дз'кий]   Б) [навлогра́тс'кий]   В) [наўлогра́дз'кий]

25. Оберіть правильний варіант асимілятивної зміни [з] у прийменниково-іменниковій сполучі *без черги*, яка є фонетичним словом.

А) [бе^нж^нч^нч^нерги]   Б) [бе^нс^нч^нч^нерги]   В) [бе^нж^нч^нч^нерги]

26. У якому слові відбулася в українській мові звукова зміна, відмінна від інших двох?

А) єдині   Б) вуса   В) стріча.

Практичне заняття № 8

ТЕМА. Наголос в українській мові

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Наголос у системі фонетичних одиниць сучасної української мови. Типи наголосів у залежності від аспекту розгляду.
2. Артикуляційна й акустична природа українського словесного наголосу. Його основні ознаки, функції, значення.
3. Поняття фразового наголосу в лінгвістиці, його зумовленість, складники, фонетичні засоби вираження.
4. Найважливіші досягнення української акцентології (наукові та лексикографічні праці).

II. Виконати завдання:

1. Вправи

- за збірником вправ Н. Тоцької – **209**;
- за збірником вправ і завдань В. Ужченка та ін. – **75, 79**.

*2. Прочитайте речення. Які різновиди наголосів можна продемонструвати на їх прикладі?

- 1) *Ти краще вивчи.*
- 2) *Батьків приклад у родині має особливе завдання, адже діти, зосібна хлопці, намагаються його наслідувати (В. Скуратівський).*
- 3) *Там повен двір любистку, цвітуть такі жоржини, і вишні чорноокі стоять до холодів (Л. Костенко).*
- 4) *Очищаюча проясинь ладану голубіла із мого житла (Г. Гайворонська).*
- 5) *Він холодними вже вустами промовив: «Будуть га-а-арні дні, дні ві...від...відродження народного. Прийде пора-а-а. Про...щай...те!» (І. Франко).*
- 6) *Людина вища за тварину здатністю до мови, але нижча за неї, коли негідно поводить ся з мовою (Сааді).*
- 7) *А коли із степу синя ніч умочила руки смаглії в золоті моря далекії ... Вершник линув конем кованим (Т. Осьмачка).*

*3. Розподіліть слова так, щоб показати природу українського словесного наголосу:

- 1) на які склади може падати наголос: .....

2) словесний наголос – рухомий: .....

3) слова, що мають головний і побічний словесний наголос: .....

Несла, ніс, винесла, присудити, присуджений, присуд, ніжний, випрасувати, використовуваний, доповідач, живопис, заслання, підстилка, засувка, затишний, весело, веселитись, ясний, зблизька, звести, індивідуалізувати, кулька, хлібець, черговий, насправжски, царина, береза, березень, березневий.

*4. Прочитайте речення, коректно наголошуючи виділені слова. Виконайте повний фонетико-фонологічний аналіз словоформи з останнього речення.

1 – 2. *Береженого й Бог береже.* – *Дбайливо бережений антикваріат* – *заслуга працівників музею.*

3 – 4. *Адреси* навчальних закладів можна дізнатися в інформаційному центрі. – *На ім'я шановного ювіляра надійшли адреси* з різних установ.

5 – 6. *Добре, що я ні від кого не залежу.* – *На жаль, ні від кого мені чекати допомоги.*

*5. Прочитайте уривки з поезій М. Філянського, випишіть слова, наголошування яких розходиться з акцентуаційними нормами літературної мови. Допишіть нормативний варіант.

▲
*І сумний ряд пожовклих віт
Навіє сон далеких літ...*

▲
*І гасне зорі світ:
До квіт
Роса не припадає...*

▲
*Де-не-де дальній тополі
Ще мріли соннії край поля,
І тихий гомін від ланів
До мене ласкою летів.*

▲
*Простір ланів моїх, німих, широкополіх
В чужині згадую – і тихо сльози ллю...*

▲
*Без дум, без жалю, без прощання
Ми заберем своє убрання
І, загадавши вітрам ночі
Нести нас далі, світ за очі...*

*6. Випишіть слова, складні в наголошуванні, з подвійним наголосом, із побічним. Зосередьтесь на фразовому та синтагматичному наголосах.

Ясне сонце, тепле й приязне, ще не встигло наложити палючих слідів на землю: як на Великдень дівчина, красується вона в своїм розкішнім убранні... Поле – що безкрає море – скільки зглянеш – розіслало зелений килим, аж сміється в очах. Над ним синім шатром розіп'ялось небо – ні плямочки, ні хмарочки, чисте, прозоре – погляд так і тоне...

Отакої саме пори, в неділю, після раннього обіднього часу, – тим шляхом, що, звившись гадюкою, пославсь од великого села Пісок до славного колись Ромодану, – йшов молодий чоловік. «Не багатого роду!» – казала проста свита, накинуто наопашки, – «та чепурної вдачі», – одмовляла чиста, біла, на грудях вишивана сорочка, виглядаючи з-під свити. Червоний з китицями пояс теліпався до колін, а висока сива шапка з решетилівських смушків, перехилиючись набакир, натякала про парубоцьку вдачу... (За П. Мирним).

Література

1. Лекційний матеріал, основні підручники.
2. Бондаренко В. До питання про подвійний наголос в українському слові. *Сучасна українська літературна мова. Хрестоматія з фонетики* : навч. посіб. / уклад. : Н. Бойко, Т. Хомич. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012. С. 104-111.
3. Дудик П. Наголошування слів і культура мовлення. *Сучасна українська літературна мова. Хрестоматія з фонетики* : навч. посіб. / уклад. : Н. Бойко, Т. Хомич. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012. С. 124-129.
4. Зинякова А. Варіантна акцентуація лексем в українській мові. *Наукові праці: наук. журн. Чорном. нац. ун-т ім. Петра Могили*. Миколаїв, 2018. Т. 315 (Філологія. Мовознавство). Вип. 303. С. 10-15 – **законспектувати**.
5. Винницький В. Акцентуаційні етюди. Жовква, 2004.
6. Тараненко О. Нові явища у фонетиці сучасної української літературної мови (кінець ХХ – початок ХХІ ст.). *Мовознавство*. 2016. №2. С. 15-44.
7. Тоцька Н., Кононенко О. Побічний наголос в українській мові. *Українське мовознавство*. 1987. Вип. 11. С. 38-44.

Методичні рекомендації та поради

Пристаюючи до підготовки практичного заняття, треба усвідомлювати, що питання про фонетичну природу наголосу взагалі, й українського зокрема, належить до числа складних. Різні аспекти розгляду цієї суперсегментної фонетичної одиниці зумовлюють виокремлення її типів. На основі фонетичного аспекту виокремлюють ознаки словесного наголосу (силовий, вільний, рухомий; головний і побічний). Ураховуючи аспект інтелектуального й емоційного змісту висловлювання – логічний і емпатичний. Крім цього студенти повинні розуміти явище фразового наголосу в лінгвістиці, його зумовленість, складники, фонетичні засоби вираження.

Значна увага на занятті приділяється саме словесному наголосу, його значенню, функціям тощо. Студенти повинні знати досягнення української акцентології, імена дослідників.

Практичне заняття № 9

ТЕМА. Інтонація

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Інтонація як суперсегментна фонетична одиниця, її складники, функції.
2. Мелодика як компонент інтонації, її типи.
3. Паузи, їх синтаксичні та стилістичні функції.
4. Мелодика в різних типах простих і складних речень.

II. Виконати завдання:

1. Вправи 214 (III), 222(II) – за збірником вправ Н. Тоцької.

*2. Поміркуйте, чому І. Драч не вживає в поданому вірші розділові знаки. За допомогою знаків фонетичного алфавіту підготуйте текст для читання. Поділіть у тексті багатоскладові слова (з 3-х і більше складів) вертикальними рисками на фонетичні склади і запишіть узагальнено (а не по кожному слову) правила складоподілу, представлені в них.

<i>Господи Слово</i>	<i>Ніжносте Слово</i>
<i>Вічна осново</i>	<i>Лютосте Слово</i>
<i>Сонцеголово</i>	<i>Вічносте Слово</i>
<i>Слово горить</i>	<i>Я твоя мить</i>

*3. Установіть усі можливі місця пауз у залежності від змісту речення. Запишіть, поставивши потрібні розділові знаки.

- 1) *Місяць світить так що видно навіть стежку.*
- 2) *За порадою звернулися до сестри чоловіка.*
- 3) *Надовго в нас залишаться свіжими враження від міста квітучих садів і парків міста.*
- 4) *Музей історії Запорізького університету.*
- 5) *Микола одержав звістку від брата товариша і його дружини.*
- 6) *Він очевидно ігнорував усі ваші зауваження.*
- 7) *Кваліфікований робітник твій брат.*
- 8) *Сідайте тут вам буде краще.*
- 9) *Заколисаний теплою розмовою з другом Петро забув про всі свої негаразди.*

*4. Підготуйтеся до читання поезії Л. Костенко, позначивши місця логічних пауз. Установіть, наскільки паузи співвідносяться з розділовими знаками. Дотримуйтеся мелодики відповідних речень.

*На все свій час і Божя воля у житті,
Кохати час, співати час пісні,
Час плакати, хворіти, час любити –
Усе в житті цім треба пережити.
Однак коли журба вас обіймає,
Не забувайте – все в житті минає!
І після ночі знову буде ранок,
І в душу Вашу прийде знов світанок.
І після смутку радість знов засяє,
Бо Бог усім нам щастя лиш бажає.
Усе мине... І сльози, і тривоги,
Хоч різні будуть у житті дороги,
Та й зради будуть... Бо таке життя...
А може, в труднощах народжується «я»?
І друзі пізнаються у біді,
Й зникають всі нещирі і чужі?
І тільки ті, хто справді любить нас,
Підтримують у найскрутніший час...*

*5. Вимовте речення Надворі весна вповні з відомого твору П. Мирного з різним емоційним забарвленням:

- ніби це метеорологічне повідомлення;
- ніби ви сидите в задушливому приміщенні й зажурено дивитесь у вікно;
- ви в передчутті приємної прогулянки;
- ви прокинулися і побачили, як від учора змінилася на краще природа.

*6. Зверніть увагу на інтонаційний малюнок в уривках. Що допомагає нам його відтворити? Виразно прочитайте, дотримуючись мелодики в різних типах простих і складних речень.

Я так люблю природу!.. У нашому садочку, біля яблуньки, росте величезний дуб. Я ось ниньки біля нього і вздріла щось дивне-предивне! Ще вчора садок був якийсь напружений, мовчазний... Загадковий. А вже зранку зробився весь біло-рожевий... Аж наче співає! Яблуневі квіти буцім дивляться на мене й шепочуть: квітнемо на повну силу...

Дивне все довкруг і прекрасне. Гілочка дуба тягнеться до яблуньки...аж тремтить. Передихне ледь-ледь – і знову... Вітер скажете? Ні. Ні!

*Вгамуйся, серце! Годі, схаменися
Та ні, вже з уст зірвалися слова:
«Гей-гей! Чи є хто в лузі – озовися!
Чи є де в світі ще душа жива?
Гей, люди! Де ви? Чи ви перевелися,
Чи вас пожерла пустка світова?
Ратуйте! Пробі!.. Ось я тут конаю...
Життя, життя – чи пекла, а чи раю!..» (М. Вороний).*

Література

1. Основні підручники.
2. Багмут А. Семантика і інтонація в українській мові. Київ, 1991.
3. Вербич Н. Напрями дослідження інтонації. *Українська мова*. 2006. №1. С. 82-89.
4. Винницький В. Українська акцентна система : становлення, розвиток. Львів, 2002.
5. Руденко О. Пауза і склад як елементи ритмічного мовлення. *Сучасна українська літературна мова. Хрестоматія з фонетики* : навч. посіб. / уклад. : Н. Бойко, Т. Хомич. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012. С. 129-137.
6. Стельмахович М. Інтонаційні барви усної мови. *Сучасна українська літературна мова. Хрестоматія з фонетики* : навч. посіб. / уклад. : Н. Бойко, Т. Хомич. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012. С. 119-124.
7. Інтонологія. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ, 2004 – **скласти план словникової статті**.

Методичні рекомендації та поради

Готуючись до заняття, слід усвідомити, що інтонація становить собою сукупність кількох фонетичних засобів (компонентів): фразового наголосу, пауз, мелодики, тембру і темпу. На сьогодні існує окрема галузь – інтонологія.

Особлива роль відводиться мелодиці, яка є найважливішим компонентом інтонації. Це важливо пам'ятати, бо подаючи в школі відомості про розповідні, питальні й окличні речення, треба звертати увагу на відповідні типи мелодики.

Компонентом фразового наголосу є наголос акцентної групи (фонетичного слова) – найслабший; сильнішим у реченні є синтагматичний наголос. Студенти повинні знати визначення кожного типу наголосу, позначати їх у транскрибованих реченнях і текстах. Важливим компонентом інтонації є також паузи, які виконують фізіологічну, стилістичну функції.

Студенти повинні навчитися правильно членувати речення, встановлювати синтагматичний, логічний наголоси та наголоси акцентних груп.

Практичне заняття № 10

ТЕМА. Історичні чергування голосних і приголосних фонем

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Морфологія як учення про регулярні фонологічні чергування у складі морфем.
2. Два типи чергувань в українській мові.
3. Найдавніші історичні чергування голосних фонем, їх функції в сучасних слов'янських мовах.
4. Пізніші історичні чергування голосних: історичні коментарі, сучасні формулювання.
5. Пізніші історичні чергування приголосних, їх закономірності в українській мові.
6. Інші історичні чергування приголосних у сучасній українській мові (*передньоязикові та задньоязикові приголосні – із шиплячими, губні приголосні – із губним + л*).

II. Виконати завдання:

1. Вправи:

- за збірником В. Ужченка та ін. – **68**,
- за збірником вправ Н. Тоцької – **187 (III)**.

*2. Запишіть слова фонетичною транскрипцією, підкресліть позиційні або комбінаторні модифікації фонем (однією рисою) та їх чергування (двома).

Друг – дружити, сивий – сивенький, брова – чорнобривий, луг – у лузі, весна – весни, орел – орла, постити – поцу, жито – житній, шість – шостий, гречка – гречаний, сльози – сліз, пити – п'ю, глотка – глитати, поступ – поступливий, імовірно – ймовірно, подоба – подібний.

*3. Згрупуйте слова відповідно до типів чергувань голосних. Поясніть, чим зумовлені ці чергування фонем.

Вечеря, півень, дьоготь, текти, пишно, прати, копійок, кисень, стій, летіти, півня, стерти, вузол, копієчка, ліктя, женити, Канів, стояти, бренькіт, гусені, осіб, Канева, осінь, Київ, політ, лікоть, жонатий, осені, нігтя, стирати, ніготь, бриніти, пишиця, вузли, Києва, дьогтю, гусінь, особа, витікати, перу, кисню, звечора.

*4. Поясніть чергування приголосних, утворивши:

- 1) Кл. в. іменників іменників чол. роду: *юнак, чоловік, друг, луг, лопух, співак*;
- 2) Д. і М. в. однини: *річка, муха, напруга, кулак, стежка, вага, смуга, стріха*;

- 3) прикметники від іменників: *молоко, жінка, крига, подруга, страх, свекруха, чех, словак, грек, Запоріжжя, Токмак, Комишуваха, Дрогобич, Сиваши, Гаага*;
 4) форму I особи одн. теп. або майб. часу дієслів: *ходити, бродити, летіти, косити, спекти, трусити, молотити, носити, радити, котити, пересидіти*;
 5) форми слова або споріднені слова, щоб відбулося чергування однієї фонемі із сполученням двох: *любити, зловити, ліпити, диміти, жити, прищепити, розграфити, терпіти; солома, голуб, риба, імена, хлопець, любов, черепок, арфа, Мерефа*.

*5. Випишіть із речень слова, в основах яких можливі історичні чергування голосних і приголосних, охарактеризуйте їх.

- 1) *Земля повечеряла сонцем і обляглась на ніч* (М. Коцюбинський).
- 2) *Натружене сонце стомлено спустилося за далеким пругом* (С. Плачинда).
- 3) *Я люблю вітряки, люблю посвист їхніх крил, гудіння млинових жорен, і присвист, і зітхання ковша, коли він вбирає в себе зерно* (М. Стельмах).
- 4) *Спустилася ніч; викликала собі на втіху зорі; викотився з-за гаю місяць – і став оглядати околицю* (П. Мирний).
- 5) *У нашому житті трапляється багато несподіванок* (О. Довженко).

Література

1. Лекційний матеріал, основні підручники.
2. Лобода В. З історичних коментарів до шкільного курсу фонетики. *Сучасна українська літературна мова. Хрестоматія з фонетики* : навч. посіб. / уклад. : Н. Бойко, Т. Хомич. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012. С. 59- 82.
3. Наєнко Г. Причини звукозмін у дослідженні історії української мови. *Актуальні проблеми української лінгвістики : теорія і практика*. 2004. Вип. ІХ. С. 20-24.
4. Морфонологія. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ, 2004. С. 349-351.

Методичні рекомендації та поради

Особливу увагу слід звернути на розрізнення позиційних (живих) та історичних чергувань звуків, які розглядає морфонологія. Студенти повинні звернути на проблемність поняття «морфонема», яка є комплексним образом двох або кількох фонем, здатних змінювати одна одну в межах однієї й тієї самої морфеми.

На практичному занятті треба називати найдавніші чергування голосних, які з'явилися ще в дослов'янський період, а згодом успадкувала українська мова й інші слов'янські. Крім цього, слід конкретно характеризувати найважливіші історичні чергування в системі голосних і приголосних пізніших періодів, указуючи час і умови їх виникнення, сучасне формулювання, винятки; указувати на ті чергування, які відображають специфічні риси української мови.

Під час фонетико-фонологічного аналізу слова вказувати на можливість таких чергувань при словозміні чи словотворенні.

Практичне заняття № 11

ТЕМА. Фонетичний аналіз

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Сутність і види мовного аналізу.
2. Фонетичний аналіз як специфічний різновид вправ.
3. Етапи повного фонетико-фонологічного аналізу слова.

II. Виконати завдання:

1. Виконайте повний фонетико-фонологічний аналіз 1 слова (на вибір) з тексту (див. завд. 2).

2. Випишіть у робочий зошит текст зі с. 23 збірника вправ М. Плющ та ін. (після вправи 58), запишіть його фонетичною транскрипцією (виділіть фонетичні склади) і виконайте фонетичний аналіз, указавши кількість фраз, синтагм і фонетичних слів; поміркуйте, які наголоси, крім словесного, можна простежити у тексті; знайдіть слова із шиплячими, нескладовими, африкатами, фарингальними, дзвінкими приголосними, що не оглушуються; укажіть приклади звукових змін при вимові; випишіть слова, при зміні яких або доборі до них спільнокореневих можна простежити чергування голосних і приголосних.

*3. Виконайте фонетичний аналіз тексту (порядок розбору – див. завд. 2).

*Весна повсюди. І дарма, що вітер дме і сніг кружляє,
Що недолюблена зима у наші вікна заглядає.
Весна повсюди: у душі, в календарі, в смиренні Божім,
У рівчаку, в рядні, в коші, у куцику, на сонце схожим.
Вже перший котик на вербі муркоче і по гілці лізе.
Вже перший коник на горбі траву суху й зелену лиже.
І просинається бджола. І позіхає джміль кудлатий.
Летять лелеки до села, вертаються вони до хати.
У кожнім пагоні – любов, в листочку кожному – натхнення.
І ранок цей – із молитов. І день – з тепла й благословення (Г. Потопляк).*

*4. Самостійна робота. Запишіть текст двома транскрипціями, позначивши розділові знаки та місця пауз, зверніть увагу на інтонацію речень. Виділіть у фонетичному записі склади. Випишіть по 4 – 5 прикладів історичних чергувань

голосних і приголосних. Виконайте повний фонетико-фонологічний аналіз підкресленого слова.

1) *Десь ростуть пробиваючись переможно з землі трави
десь оживає коріння
десь у муках народження лопаються бруньки й мліють гілочки
перше листячко
вибивається на світ і вже дише і щось по землі біжить шарудить по
торішньому листу шаліє в екстазі кохання життя і цвітіння* (І. Багряний).

2) *Іду рідною землею Відчуваю її тепло й материнську ласку
Яка вона широка
яка вона щедра Голублю своїм поглядом її хліба її трави і квіти
а в серці народжуються слова як зерна. Виплекаю їх відберу
щонайкращі та й кину в людські душі
Хай проростають хай колосяться* (І. Цюпа).

3) *По весні степ жовтувато-буруватий від торішнього
столоку безостого Він наче пробуджується зі сну
розплющує свої вологі очі А вже з кінця квітня
рівнини стають барвистими і на бурому тлі степу
то там то тут темніють фіолетові озера
Під'їдеши ближче тисячі квіток як ніжні дзвоники
схиляють голівки* (Є. Гуцало).

4) *Бузьки вертали з вирію з далекого півдня
Ось-ось розстелиться перед ними рідна країна
Біла скатерть снігу уступила з піль і лугів
очам бузьків показалися широкополі лани
А по полях заходяться коло весняної роботи
хлібороби орють, сіють
Ось це недовго і темний ліс розів'ється
зазеленіє загуде могутню пісню* (Т. Бордуляк).

5) *Так недавно дихало студеним пахом зів'яле листя
а вже сьогодні лагідне шовковисте повітря
весни купає мої очі
вся земля ніби випромінює благодатну силу
що допомагає рости не тільки траві квітам
деревам а й мріям людським
У ледь чутному диханні весни збудлива таємниця
свіжості краси природи
що завжди відроджується* (Є. Гуцало).

Література

1. Лекційний матеріал, основні підручники.
2. Гуйванюк Н., Кардашук О., Кульбабська О. Українська мова : схеми, таблиці, тести : навч. посібник. Львів : Світ, 2005.
3. Лінгвістичний аналіз : практикум : навч. посіб. / За ред. Г. Передрій. Київ : ВЦ «Академія», 2005.

Методичні рекомендації та поради

Це заняття завершує вивчення розділу «Фонетика». Студенти повинні продемонструвати на ньому, як оволоділи навичками транскрибування і повного фонетико-фонологічного розбору слова, які необхідні для підсумкового контролю на семестровому іспиті та випускному іспиті після завершення бакалаврату. На допомогу студентів – Додаток 5.

Першокурсники повинні вміти виконувати також фонетичний аналіз тексту, уміти самостійно добирати такі зразки. Приклади текстів – див. Додаток 6.

Практичне заняття № 12

ТЕМА. Орфоепія української мови

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Орфоепія як розділ мовознавчої науки, її предмет, завдання, зв'язок з іншими розділами науки про мову.
2. Особливості вимови голосних в українській мові.
3. Особливості вимови приголосних (губних, шиплячих, африкат, /г/ і /ґ/, сполучень приголосних).
4. Вимова слів іншомовного походження.

II. Виконати завдання:

1. Вправи: **61** (4-6, 11, 12 речення), **73** – за збірником вправ М. Плющ та ін.

2. Ознайомтесь із уривками, для виразного читання відповідно до правил української вимови, усвідомте ритм мовлення, установіть спосіб їх організації – проза чи поезія – і поставте розділові знаки.

1) *Туман і мряка Шлях не бачать очі але гаї оселі і луги немов завій жалобний присмерк ночі вкриває вже поволі навкруги З густої мряки буцім поторочі снуються дивні витвори нудьги До мене линуть, простягають руки Я бачу їх я чую спів і звуки...*

2) *Зимовий вечір закуривши люльку розсипав зорі неначе іскри пустив хмарки мов кільця диму і проскрипівши чобітьми шепнув морозам щоб готували вікна ліси вбирали у білій іній та готували йому постіль.*

3) *Весна Дніпро розлився Ось на крутій гряді стоїть верба зелена кучерява уся обсіпана неначе жовтим пухом колишеться од вітру й кадить на всі боки солодким духом хазяїливії бджоли поважно так гудуть впадають коло неї Пташки несамовито і радісно щебечуть.*

*3. Прочитайте вголос текст. Проаналізуйте вимову наголошених і ненаголошених голосних.

*Ще ночі досить прохолодні,
Хоча вже, звісно, не зима.
Похмурим день мав бути сьогодні,
Та зранку хмар іще нема.
Вже небо тішить синявою
І сяє сонцем далина,*

*Та досі не в ладах з собою
Примхлива дівчина-весна.
Від неї можна все чекати:
Дощі, морози і сніги...
Я ж хочу нині побажати
В очікуванні цім снаги (О. Афонін).*

*4. Установіть, на основі якої вимовної ознаки слова об'єднані в групи.

- 1) агукати, глина, таволов, егоїст, ангіна, телгіт, Глазго
- 2) іноді, іней, солов'їний, ініший, іржа, Ананьїн
- 3) айсберг, пушбол, вокзал, гекзаметр, риксдаг, з шоколадом
- 4) шарж, гриб, грудка, парад, прогноз, низка, ксьондз
- 5) оренда, отаман, олово, колошиматити, корона, голосувати
- 6) повір, тюрма, Харків, календар, удармо, панцир, тягар
- 7) щоки, діяч, викладач, скочити, розщедритися, черевички, журі
- 8) авангард, кредит, Гдиня, Щецин, омбудсмен, джип, скетч.

*5. Зіставте вимову кожної пари слів. Поясніть наявні фонетичні явища.

Зчеплення – щеплення, жИвитья – живИця, мимохідь – мимохіть, везти – вести, у частці – у чащці, коритця – кориця, йогурт – югУрт, спитья – спиця.

*6. Прокоментуйте закономірності вимови буквосполучень дж, дз у кожній групі слів.

- 1) погоджуватися, твердження, обгороджений, заощадження
- 2) переджнив'я, підживлювати, наджаротривкий, оджахнути
- 3) передзахист, відзнака, підзаголовок, надзвичайний
- 4) дзвіниця, кукурудзяний, дзеленчати, родзинка, дзьоб
- 5) віджити, дзюдо, менеджер, надзвуковий, охолоджувати, передзвонити, дріжджі, передзмагальний, піджак, піджарка, підзахисний, приїжджати.

Література

1. Лекційний матеріал, основні підручники.
2. Микитин М. Формування орфоепічних норм української літературної мови. *Мовознавство*. 1996. №1. С. 37-43.
3. Мовчун Л. Фонетичні варіанти і семантика : прийменник / префікс в (у). *Урок української*. 2000. №9. С. 33-36.
4. Ющук І. Орфоепія, фонетичні закони і правопис. *Дивослово*. 2004. №3. С. 72-75.

Методичні рекомендації та поради

Треба пам'ятати, що правила орфоепії побудовані у відповідності з основними закономірностями фонетичної системи української мови, яким підпорядковується й більшість запозичень. Фонетичні процеси в системі голосних і приголосних, які розглядалися на практичних заняттях №4 і №5,

лежать в основі правильної літературної вимови. Основні риси українського вокалізму й консонантизму, причини відхилень від них подано в Додатку 2.

Практичне заняття № 13

ТЕМА. Засоби милозвучності в українській мові

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Поняття про фоностилістику та евфонію як її галузь.
2. Фонетичні особливості текстів різних стилів. Книжні й розмовні стилі вимови.
3. Основні засоби милозвучності української мови.

II. Виконати завдання:

1. Вправа **351** (зверніть увагу на приналежність поданих речень до певного мовного стилю) – за збірником вправ Н. Тоцької.

2. Охарактеризуйте засоби милозвучності в поезії Б.-І. Антонича «До моєї пісні»: асонанс, алітерація, особливості римування, наголошування, музикальність, вимовна легкість, вирази з переносним значенням, побудовані на фонетичних засобах. Зверніть увагу на інтонаційний лад вірша. Підготуйтеся до виразного читання поезії.

Крутиться світ весняний і зелений.

Ясень співає, і серце співає.

*Пісня натхненним кружля веретеном,
на веретені срібляться слова.*

Ясень, осяяний сонцем, упився,

перстень натхнення на серці тремтить.

Гей же, п'яній, і лети, і крутись,

пісне моїх двадцятьох і трьох літ!

*3. Оберіть слова, у яких фонемі в і й реалізуються в нескладових звуках (вокалізуються), запишіть їх фонетичною транскрипцією, прочитайте.

1) *військо, ймовірно, гайок, чайник, прем'єра, гайвороння, достойний, стійкий, бій, лосьйон, крайній, фейлетон, вище й вище.*

2) *вогонь, вночі, повага, півень, рівнина, повівав, навчання, сова, чарівний, вгадав, ховати, пів метра, повітря, прийшов би, назавжди.*

*4. Поясніть можливість чи неможливість чергування у/в та і/й у словах.

Україна – Україна, вправа – управа, вбрання – убрання, волю – уволу, вдень – удень, вправний – управний, вклад – уклад, іти – йти, Іван – Йван, вступ – уступ, ймовірно – ймовірно, імення – ймення.

*5. Виберіть із дужок правильний фонетичний варіант слова, обґрунтуйте свій вибір, запишіть речення.

- 1) (В, у)сякий кулик до свого озера звик (Нар. творчість).
- 2) (Чом, чому) ти не прийшов, як місяць зійшов? (Нар. пісня).
- 3) Поховайте та вставайте, кайдани порві(-те, -ть) (і, й, та) вражою злою кров'ю волю окропі(-те, -ть) (Т. Шевченко).
- 4) Радісно (у, в) квітня тріпоче серденько, (з, із, зі) грудей (ж, же) могутніх пісня лється (М. Коцюбинський).
- 5) (І, й) дівчина, обсіпана квітками, (і, й)де, немов пливе лебедонька (в, у, уві) воді (М. Рильський).
- 6) Поезія співає (в, у, уві) серці, (хоч, хоча) її й не витягнеш на папір (О. Досвітній).
- 7) Скільки крові (і, й, та) сліз (вві-, уві-)брала ця багатотраждальна дорога земна, що зорями (і, й, та) сузір'ями навіки відбила(-ся, -сь) (в, у, уві) темн(-ім, -ому) дзеркалі неба нічного... (О. Гончар).

Література

1. Лекційний матеріал, основні підручники.
2. Залеський А. Як треба вимовляти шиплячі звуки? *Рідне слово*. Київ : Наук. думка, 1974. С. 38-45.
3. Пентилюк М. Культура мови і стилістика. Київ, 1994. С. 157-170.
4. Прокопова Л. Ще раз про основний параметр милозвучності української мови. *Українська мова*. 2010. №2. С. 76-80.
5. Циганок Г. М. Розвиток української фонетичної термінології ХХ – початку ХХІ століття : автореферат дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2017. 24 с.

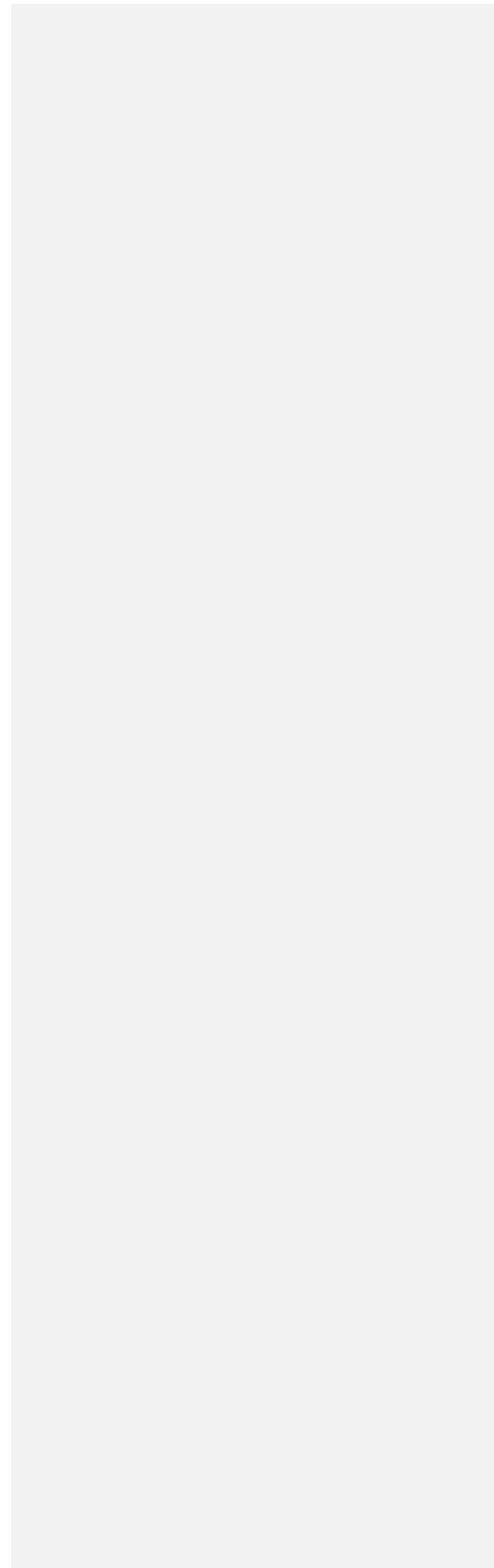
Методичні рекомендації та поради

Це заняття є логічним продовженням попереднього. Готуючись до нього студенти повинні запам'ятати визначення понять «фоностилістика» та «евфонія», усвідомити їх зв'язок із фонетикою й орфоепією. Доречно згадати мовні особливості книжних і розмовних стилів української мови, про що йшлося у розділах «Лексикологія» і «Фразеологія», оскільки тексти різних стилів мають різне фонетичне оформлення, що впливає на їх сприйняття.

У домашньому завданні та у вправах на занятті увага зосереджується на конкретних засобах милозвучності в українській орфоепії: засоби врівноваження вокалізму з консонантизмом, чергування в системі службових частин мови, морфемних засобів тощо.

Заняття дає змогу студентам виробляти навички виразного читання, дбати про підвищення культури власного мовлення.

Практичне заняття № 14

ТЕМА. Графіка й орфографія

1. Опрацювати теоретичні питання:

1. Графіка й орфографія як розділи мовознавчої науки, їх співвідношення, зв'язок з іншими розділами; предмет вивчення у графіці й орфографії.
2. Співвідношення букви, графеми й фонеми. Транслітерація, її принципи, застосування; відмінність від транскрипції. Орфографія і правопис. Поняття орфограми.
3. Український алфавіт, його особливості, значення (алфавіт знати напам'ять).
4. Небуквені графічні засоби.
5. Основи і принципи української орфографії. Кодифікація орфографічних норм української мови.

II. Виконати завдання:

1. Вправа **101** – за збірником В. Ужченка та ін.

2. Ознайомтеся зі змінами в Правописі-2019 (див. Літературу до цього плану – поз. 4), випишіть із них ті, що пов'язані з фонетичними особливостями української мови. Виконайте вправи **6, 14** – див. позицію 3 в «Літературі».

*3. Прочитайте подані уривки, зверніть увагу на графічні засоби, які допомагають сприймати текст.

1) *стіл. мовчанка. дихання. військо. долоня. пам'ять. пройтися трішки. втома. // кімнату перебути. ремонт залишити історикам. вечір. стіл. // дихання без кватирки. // стіни як пейзажі. пам'ять у долоні. мовчанка. колекції меблів...* (П. Коробчук)

2) Слово «виховувати» спільнокореневе із словом «ховати». У народній педагогіці воно спочатку вживалося у значенні 'оберігати' (виховувати).

3) *Як в небуття провалююсь у сон*

І те, що бачу,

недайбогнікому...

(М.

Білокопитов).

4) *У пульсуючому мерехтінні,*

...НЛО! І нараз виліта звідтіля

Наскрізь ка-ри-ка-тур-не створіння (М. Білокопитов).

5) Згадки під *zam.com* (А. Малігон).

б)	Мама	Діти	Ти
	Діти	Ти	Мама
	Ти	Мама	Діти

Як не варіювати доданками, загальна сума завжди залишається та сама: найдорожчі (І. Вільде).

*4. Запишіть слова засобами українського алфавіту, не вживаючи літери я, ю, є, ї. За яким принципом правопису вони пишуться в українській мові?

Конвалія, солов'ї, тьмянний, плеєр, єнот, нюанс, Нью-Йорк, боїшся, ательє.

*5. Запишіть слова фонетичною транскрипцією. Установіть, які літери не відповідають звукам, що їх вони позначають.

Розшук, егоїзм, місцезнаходження, дієвість, тедзь, щит, шістдесят, якби.

*6. Самостійна робота. Підкресліть у тексті орфограми, поясніть принцип їх написання. Виконайте повний фонетико-фонологічний аналіз слова.

І повіяла крилом заквітчана весна. Водюю-туманом (в, у)з'явся білий сніг; зачорніла (з,із)-під його похмура пожарина. (І,Й) тихо-тихо крізь неї прозирнули молоді прорости. Здригнувся степ (і,й) дихнув широко, засміявся синіми смугами річок... Голоси сягають до неба божественною музикою, (з,із,зі) сонцем єднаються, пахощами повиваються, могутчою силою (в,у) дзвони воскресіння б'ють. Ось вони (і,й) тут озвалися, складаючи хвалу Постові. Дзвенять до неба...(За Б. Грінченком).

Література

1. Лекційний матеріал, основні підручники.
2. Видайчук Т. Історичний розвиток орфографічної системи. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. Київ : Київський університет, 2001. Вип. 2. С. 150-160.
3. Зубець Н. Сучасна українська мова (розділи «Орфоєпія». «Графіка». «Орфографія»). Практикум за новою редакцією Українського правопису. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2021.
4. Міньковська І. Що не так з українською транслітерацією і навіщо це освітянам. URL : <https://nus.org.ua/view> – **законспектувати основні положення, приклади**.
5. Широков В. Оцінка точності фонетичного принципу в українському правописі. *Мовознавство*. 2005. № 5. С. 41-47.

Методичні рекомендації та поради

На практичне заняття першокурсники повинні уявити поняття графеми, розібратися в питанні її відмінності від фонемі, знати особливості української графіки (див. Додаток 3), визначення орфограми, правопису як лінгвістичного

поняття, його складники, принципи, коротку історію української графіки й орфографії (див. Додаток 4), знаходити в текстах орфограми, пояснювати їх. Студенти повинні усвідомити різницю між транскрипцією і транслітерацією.

АТЕСТАЦІЙНИЙ ІНТЕНСИВ

Чи погоджуєтесь ви з такими твердженнями? Коротко обґрунтуйте свою відповідь.

1. Ненаголошені [e] та [u] в українській літературній мові часто зовсім не розрізняються.
2. Ненаголошений [o] перед складом із голосним [y] слід вимовляти як [oʲ].
3. Контактна асиміляція голосних – важлива риса українського вокалізму.
4. У літературній мові ненаголошений [o] може наближатися до [a] перед складом з наголошеним [a].
5. Голосний [i] не має варіантів.
6. У процесі мовлення може відбуватися акомодация між голосними і приголосними.
7. Дзвінкість українських приголосних зберігається в абсолютному кінці слова.
8. Кінцевий приголосний префіксів *від-*, *над-*, *під-* у позиції перед глухим кореня зазнає часткового оглушення.
9. Явище вокалізації охоплює всю систему українського консонантизму.
10. Українська мова може мати у слові по 4 – 5 приголосних підряд.
11. Напівпом'якшена вимова українських губних спостерігається в позиції перед голосним [i].
12. Шиплячі в українській мові можуть бути м'якими в окремих випадках.
13. Асиміляція приголосних за глухістю не властива українській мові.
14. Асиміляція приголосних за твердістю в українській мові трапляється рідше, ніж за м'якістю.
15. Дисиміляція в українській мові в основному виявляється в усному мовленні.
16. Позиційні та комбінаторні зміни приголосних в українській мові відбуваються за традицією.
17. В українській мові переважають фонетичні склади відкриті, прикриті.
18. Така фонетична одиниця як словесний наголос має велике значення в граматиці.
19. Побічний наголос є тільки у складних словах.
20. «Секрет» музичності української мови слід шукати в її зв'язку з українською піснею.
21. Не має значення, в ямку прядоку рзощімені бкуви в солві. Гловоне, щоб преша й отснана бкуви блуи на мсіці. Всі ішні бвуки мужоть рзощіщавуситя як нубедь, ажде все ондо множа порчгайти без побрелм. А це тмоу, що ми не чиятемо кножу бкуву оркемо, а вдріазу ціле солво.
22. У новій редакції Українського правопису вперше запроваджено варіантні написання окремих слів.

ПІДСУМКОВИЙ ТЕСТ

1. Виберіть рядки, у яких не збігаються межі фонетичного та орфографічного складоподілу слів.

- А) надкус, земелька, гімназійний, вигадка
- Б) полегкість, сміється, Остап, надірвати
- В) зжужмити, казкарик, мальва, визнання
- Г) каланхое, зійтися, льотний, опівдень.

2. Визначте, у якому рядку всі слова мають варіативне наголошування.

- А) загадка, розбір, показник, алфавіт
- Б) розліт, фаховий, розповідач, каталог
- В) помилка, розплід, добір, усмішка
- Г) договірний, дочиста, відобразити, розповідач.

3. У якому рядку вимова усіх слів збігається з їх написанням?

- А) рекрут, щавель, чужина, травестія
- Б) платник, чесний, рвучи, дорога
- В) циган, тикнути, рябизна, поміщик
- Г) хвороба, гуцул, Суми, коробка.

4. Виділіть рядок, у якому [o] в усіх словах уживається відповідно до сучасних лінгвістичних умов чергування о, е з і, а також е з о після шиплячих та й.

- А) скорботний, збитошний, льодяний, чоботар
- Б) фокстротний, кров'яний, жолоб, зашпори
- В) рідкомолочний, солянка, жований, шостак
- Г) завод, заковувати, шолом, заковтувати.

5. У якому рядку є слова, при творенні яких не відбувається чергування? приголосних?

- А) пташина, кожушина, глушина
- Б) риб'ячий, сверблячий, хлоп'ячий
- В) чарівниця, мрійниця, попутниця
- Г) мавпячий, павичий, оленячий.

6. Визначте рядок, у кожній словоформі якого є небуквені орфограми.

- А) Вінниччина, суспільно корисний, регалії, надзелень
- Б) подзвонихи, давним-давно, пір'їна, півмісяць
- В) Дубовий гай, внизу, ломаччя, комп'ютер
- Г) Новий рік, щодалі, смеркання, жовто-блакитний.

ДОДАТКИ

Додаток 1. РОЗДІЛ «ФОНЕТИКА І ФОНОЛОГІЯ»

Пам'ятка для транскрибування

1. Фонема реалізується в звуках, тому фонематична (фонологічна) транскрипція передує фонетичній.
2. Фонематична (фонологічна) транскрипція береться в скісні дужки /... /, а фонетична – у квадратні [...].
3. У фонематичній транскрипції здійснюється запис живої мови за допомогою **38** фонем без урахування несуттєвих у фонологічному відношенні відтінків:
  - 6 голосних – /a/, /e/, /u/, /i/, /o/, /y/;
  - 32 приголосні – /b/, /v/, /z/, /t/, /ð/, /dʰ/, /ʒ/, /z/, /zʰ/, /j/, /k/, /l/, /lʰ/, /m/, /n/, /nʰ/, /ŋ/, /p/, /pʰ/, /c/, /cʰ/, /m/, /mʰ/, /f/, /x/, /ç/, /çʰ/, /ç/, /ʃ/, /dʰz/, /dʰzʰ/, /dʰʒ/.
4. У фонетичній транскрипції здійснюється запис живої мови з урахуванням усіх звукових відтінків. У словах, фонетичних словах проставляється словесний наголос ' , що дає змогу ще раз проконтролювати реалізацію голосних фонем.
5. Усі фонематичні/звуки у транскрипції позначають малими літерами.
6. При транскрибуванні речень, текстів відповідна дужка відкривається перед першим словом, а закривається після останнього.
7. Інтонація речень (окличних, питальних) відображається шляхом постановки перевернутих знаків оклику (¡) / питання (¿) перед першим словом речення.
8. Слід позначати фонетичні слова – ∪.
9. Для фонемного запису слід пам'ятати перш за все 9 м'яких приголосних фонем (вони з'являються перед «гарячими» літерами *і, я, ю, є, в*), що позначаються значком ' : /dʰ/, /mʰ/, /lʰ/, /nʰ/, /pʰ/, /zʰ/, /cʰ/, /dʰzʰ/, /çʰ/.
10. Губні, шиплячі, задньоязикові, глоткова фонематичні в українській мові – тверді, лише перед *і* вони реалізується в напівпом'якшених звуках і позначаються ʰ: /bʰik/ [bʰik], /ʒʰinka/ [ʒʰinka], /kʰistka/ [kʰistka], /gʰilka/ [gʰilka]. У деяких словах (їх формах) 2 однакові шиплячі фонематичні *ж, ч, ш* реалізується в подовжених м'яких варіантах (звуках): *подружжя* /подружжя/ [поʰдружʰ:a], *ніччю* /ніччу/ [ніччу], *піддашшя* /піддашша/ [пʰід:ашʰ:a].

11. Немає подовжених фонем, а є 2 однакові фонemi (позначаються двома однаковими літерами), що реалізуються в подовженому звуці *насіння* /нас'ін'н'а/, [нас'ін':а].

12. Голосні фонemi, крім /a/ та /y/, мають варіанти:

[e] у ненаголошеній позиції – [e^u] (перед складами з наголошеними a, o, e: δ[e^u]ржáва, м[e^u]дóвий, в[e^u]сéлий) та [u^e] (перед складом з наголошеними i, u, y: в[u^e]лiти, з[u^e]рнiна, в[u^e]рнiти), крім закінчень іменників, прикметників, числівників, займенників, дієслів; суфіксів прислівників, дієслів; у повноголосних звукосполученнях -ере-, -еле-;

[u] у ненаголошеній позиції – [u^e] (перед складами з наголошеними i, u, y: в[u^e]сiти, в[u^e]лизувати, в[u^e]купувати) та [e^u] (перед складами з наголошеними e, o, a: в[u^e]лежуватися, δ[e^u]настiя, н[e^u]рiяти), крім закінчень іменників, прикметників, займенників, дієслів, дієприкметників; суфіксів прислівників, дієслів, дієприкметників;

[o] у ненаголошеній позиції – [o^y] перед складом з наголошеним у (рідше i): з[o^y]зiля, н[o^y]вiтря;

[i] – [i^u] у частині українських (навіть під наголосом: [i^u]нколи, [i^u]ней) та давно запозичених ([i^u]ндiк) слів, а також у суфіксі -ин(ін)- (Україн[i^u]на).

13. Дзвінкі приголосні звуки (11: /b/, /d/, /dʲ/, /z/, /t/, /zʲ/, /dʲʒ/, /dʲz/, /dʲzʲ/, /tʃ/) не оглушуються (перед глухими) в кінці слів і складів: наро[δ], нi[ж]ка. Виняток – 5 слів із /z/: (легко, вогко, нiгтi, кiгтi, дьогтю), у яких третій – [x], у якому реалізується /z/: ле[x]ко, во[x]ко і т. д.

14. Приголосні фонemi в і й можуть реалізуватися в особливих варіантах – нескладових голосних [j̥], [j̥ʲ] – на початку слова перед приголосним, у кінці слова або складу після голосного перед приголосним: [j̥]чора, бу[j̥], шо[j̥]к, [j̥]ти, ча[j̥]ка, га[j̥].

15. Унаслідок пристосування голосних і приголосних між собою виникає більш передня вимова голосних заднього ряду після/між/перед м'якими приголосними [с'у dі], [сад'ат'], [лiн']; лабіалізація приголосних перед наступним лабіалізованим голосним: [тo^oм], [з^oоз'ул'а].

16. Апостроф в орфографічному записі слова свідчить про твердість попереднього приголосного (губного, p та деяких інших приголосних), за яким слідує найм'якший [j̥], у результаті чого й виникає роздільна вимова: бу[рj̥i]н,

[нйу]ть.

17. Літери **я, ю, є** передають 2 фонему/звуки (на початку слова, після голосного, апострофа, **ь**) або 1 фонему/звук (решта позицій): [йа]р, [с'а́йе], [нйе], во[л'йе]р, [пу]ре.

18. Слід пам'ятати про специфічні звуки української мови: африкати [д'ж], [д'з], [г], твердий [р] (у кінці слів і складів): б[д'ж]ола, [г]у[д'з]ик, тю[р]ма, база[р].

19. Літери **щ** та **ї** завжди передають 2 фонему/звуки: [шч]ука, ви[йї]хати.

20. Слід пам'ятати про закономірності сполучення (дистрибуцію) приголосних, унаслідок чого виникають асимілятивно-дисимілятивні процеси при вимові або такі, що закріплюються на письмі. **(Див. нижче « Основні закономірності дистрибуції приголосних»)**

21. На місці розділових знаків у реченнях, текстах ставляться паузи (короткі/тривалі), які відповідно позначаються – /, //. Паузи можуть бути й фізіологічні (позначаються – /).

Зразок запису тексту двома транскрипціями

Орфографічний запис	Фонематична транскрипція	Фонетична транскрипція
Не щебече соловейко	/не щебече соловейко	[не ^н иче ^н бече с ^о оло ^о вей ^к о]
В лузі над водою,	в лузі над водою/	у ^л узі над ^о одо ^о ю /
Не співає чорнобрива,	не співає чорнобрива/	не ^н с ^п іває ч ^о орн ^о обрива/
Стоя під вербою...	стоя під вербою // /	ст ^о о́йâ п'ід ^о вє ^р б ^о о́й ^у //

Основні закономірності дистрибуції приголосних

1. Глухі приголосні фонему перед дзвінкими реалізуються в їхніх дзвінких відповідниках: |прос'ба| [п^ро́з'ба], |футбол| [ф^уд^бо́л], |великден'| [вє^нлі^рдє^н'].

Гл. пригол. + дзв. = дзв.

2. Дзвінкі приголосні (крім **з**) перед глухими фонемами не оглушуються: г^ря/д^лка г^ря/д^лка, д^уж^кка д^уж^кка, р^із^лка р^із^лка, але н^із^лті н^і[х]ті, во/з^лко во[х]ко та ще кілька винятків.

Дзв. пригол. (крім з) + глухі = дзв. + гл. (крім кількох винятків)

3. Дзвінка свистяча фонема **з**, сполучаючись із глухими шиплячими **ч, ш**, не оглушується і реалізується у дзвінкому шиплячому звуці **ж** – /зш/ити [ж]иштити, /зч/еплене [ж]чеплене так само, як і при сполученні з фонемою **ж** –

/зж/алитися [ж:]алитися.

Дзв. /з/ + шипл. /ж/, /ч/, /ш/ = дзв. шипл. [ж] + шипл.

4. Свистяча фонема *с*, сполучаючись із глухими шиплячими *ч, ш*, реалізується в шиплячому звуці *ш*: *вирісш/и* *вирі[ш:]и*.

Свист. /с/ + глух. шипл. /ч/, /ш/ = шипл. [ш]

5. Шиплячі фонemi *ж, ч, ш*, сполучаючись із свистячими */ц'/, /с'/*, змінюються на свистячі *[з'], [с']* – у книжц'я *у кни[з'ц']и*, *купає[шс']я* *купає[с':]я*.

Шипл. /ж/, /ч/, /ш/ + свист. /ц'/, /с'/ = свист. [з'], [с']

6. Зімкнені фонemi *д, т*, поєднуючись із наступною зливою (африкатою), реалізується в такому ж складному звуці: *Ві[тч]изна* *Ві[ч:]изна*, *два[дц']ять* *два[д^з']ять*, *відч/ути* *ві[д^ж]чути*.

Зіmk. /д/, /т/ + африката = афр.

7. Зіmkнена фонема *д*, поєднуючись зі свистячими */з/, /ц/, /с/*, реалізується в африкаті *[д^з']*: *ві/дз/начити* *ві[д^з]значити*, *ві/дц'/ідити* *ві[д^з']ідити*, *пі/дс/кочити* *пі[д^з]скочити*.

Зіmk. /д/ + свист. /з/, /ц/, /с/ = афр. [д^з]

8. Зіmkнена глуха фонема *т'*, сполучаючись із свистячою */с'/*, вимовляється як свистячий *[ц']*: *купає[т'с']я* *купає[ц':]я*.

Зіmk. /т'/ + свист. /с'/ = свист. [ц']

9. Довгих фонем не буває. Дві однакові фонemi реалізується в подовженому звуці: *о[бб]ити* *о[б:]ити*, *зна[н'н']я* *зна[н':]я*.

2 однакові фонemi = 1 звук

10. Перед */i/* всі приголосні фонemi, крім губних, шиплячих, задньоязикових (*к, х*) і глоткової *з*, реалізується в м'яких звуках. Виокремлені групи в цій позиції виступають у своїх напівпом'якшених варіантах: */н'іс/ [н'іс]*, */р'ік/ [р'ік]*, */від'д'іл/ [в'ід':іл]*, АЛЕ */кістка/ [к'істка]*, */вихід/ [в іх'ід]*, */зіст'/ [з'іст'м']*.

Губ., шипл., зад. яз. (к, х) і глот. + і = напівпом'як. зв. (')

Усі ін. пригол. + і = м'які зв. (')

Правила фонетичного складоподілу

1. Один інтервокальний (той, що знаходиться між голосними) приголосний належить до наступного складу: *[мó|ва]*, *[ро|бó|та]*, *[з'і|л':а]*.

2. Два інтервокальні приголосні, якщо вони обидва дзвінки/глухі або другий з них сонорний, належать до наступного складу: *[т'і|сте''|чко]*, *[ко|бз'ар]*, *[на|гни]*. Подвійним може бути складоподіл у словах з префіксом, що

закінчується на дзвінкий, а корінь починається на сонорний – у переднаголошеній позиції: [ро|змі|ти] – [роз|мі|ти].

3. Два інтервокальні приголосні, якщо один із них більш гучний або перший – сонорний, належать до різних складів: [ка́з|ка], [ду́м|ка].

4. Якщо два інтервокальні приголосні – сонорні, то вони належать до різних складів: [га́р|ний], [п'і́р|йа].

5. Три інтервокальні приголосні, якщо вони дзвінкі або глухі чи два перші дзвінкі чи глухі, а третій – сонорний, належать до наступного складу: [го|стрий], [за|здо|шч'і], [йа|кничо́].

6. Три інтервокальні приголосні належать до різних складів, якщо перший – сонорний або дзвінкий, другий – глухий, третій – сонорний ([роз|ц'в'і|ла́], [ман|дру|йе]) або ще наступні два – глухі: [лу|га́н|с'кий].

Подібно розділяються і чотири приголосні: [ди^е|тін|ство].

7. Нескладові ([ÿ], [i]) завжди відходять до попереднього складу: [воў|чий], [ча́|йка].

Оскільки голосний звук в українській мові є складотворчим, то кожне слово поділяється на стільки фонетичних складів, скільки в ньому є голосних, але враховується й кількість приголосних (відповідно до правил складоподілу): [кво́|лий] – 2, [са|ду́|ба] – 3, [у|кра|йі́|на] – 4, [в'ід'з'с'в'і|чу|йе|ц'а] – 5, [че^н|р|во|но|га|р'а|чий] – 6 і т. д.

Вважається, що сонорні приголосні в українській мові теж можуть виявляти складотворчі властивості: [ве|п_нр], [се^н|ме́|ст_нр].

Додаток 2. РОЗДІЛ «ОРФОЕПІЯ»

Норми українського вокалізму
(вимова голосних)

Звук	Позиція	Вимов а	Приклади	Примітка
наголошений [i]	на початку слова у суфіксі -ин-	[i^н] або [u^і] [i^нн]	<i>[i^ннод'і],</i> <i>[i^нней]</i> <i>[i^нниий],</i> <i>[i^ндол]</i> <i>[украї^нна]</i>	Б. Грінченко закріпив навіть орфографічно
ненаголошений [o]	перед складом з [y] (рідше [i])	[o^н]	<i>[зо^нзул'а],</i> <i>[ро^нзумний],</i> <i>[ко^нліно],</i> <i>[по^нб'ічно]</i>	До <i>[a]</i> ненаголошений <i>[o]</i> в літературній вимові не наближається ніколи
Ненаголошений [e]	перед складом з [a], [o], [e] перед складом з [i], [и], [y]	[e^н] [u^е]	<i>[ве^нзла],</i> <i>[ве^нзло],</i> <i>[ве^нзе]</i> <i>[ви^ез'іт'],</i> <i>[ви^ези], [ви^езу]</i>	Ступінь наближення до <i>[u]</i> більший
Ненаголошений [u]	перед складом з [i], [u], [o], [y] перед складом з [a], [e]	[u^н] [e^н]	<i>[ви^нс'іти],</i> <i>[си^нди],</i> <i>[ви^нсокий]</i> <i>[жи^нвут']</i> <i>[же^нла]</i> <i>[же^нве]</i>	Ступінь наближення до <i>[e]</i> більший

! На ступінь наближення *[e]*, *[u]* один до одного, крім наголошеності складу, впливає ще й темп мовлення.

Найвизначніша риса українського вокалізму – завжди повнозвучна вимова голосних звуків не тільки під наголосом, а й у ненаголошеній позиції.

Норми українського консонантизму (вимова приголосних)

1. Дзвінки приголосні у кінці слова і складу (перед глухими) не оглушуються: *заво[д]*, *сні[з]*, *наро[д]*, *ні[ж]ка*, *ве[з]ти*. Виняток – 5 слів із [з]: (*легко*, *вогко*, *нігті*, *кігті*, *дьогтю*), у яких третій – [x] на місці | з |: *ле[x]ко*, *во[x]ко* і т. д.

Порушення цієї норми призводить до сплутування лексичних значень слів: *гриб* – *грип*, *плід* – *плім*, *гадка* – *гатка*, *міг* – *міх*, *казка* – *каска*.

2. У префіксах *з*, *роз*, *без* та прийменниках *з*, *без* перед глухим приголосним допускається паралельна вимова – з оглушенням і без нього. Такий перехід відбувається здебільшого при швидкому темпі мовлення, як-от: *ро[з]хитати* і *ро[с]хитати*, *[з] питаннями* і *[с] питаннями*.

3. Глухі приголосні перед дзвінками в середині слова вимовляються дзвінко: *ай[с]берг* – *ай[з]берг*, *про[с]ба* – *про[з]ба*, *я|к|би* – *я[г]би*, *хо|ч|би* – *хо[дж]би*.

4. Афrikати [дʲж], [дʲз], [дʲзʲ] вимовляються як один злитий звук: *б[дʲж]ола*, *кукуру[дʲз]а*, [дʲзʲ]інь.

5. Слід розрізняти у вимові гортанний щілинний [з] (*порі[з]*, [з]глибокий, *бі[з]ти*) і задньоязиковий проривний [r] ([r]ел[r]ім, *смокін[r]*), які також можуть розрізняти значення слів, пор.: *гніт* (утиск), *гніт* (у свічці); *голка* (для шиття) – *голка* (сорт пшениці); *грати* (на скрипці) – *грати* (металеві).

Ці звуки вживані як у корінних українських словах, так і в запозичених. З часу введення в український алфавіт букви *г* (XVII ст.) активність [r] зросла, зокрема за рахунок іншомовних слів.

6. Не можна плутати [ф] із звукосполученням [xв]. Приголосний [ф] здебільшого вживається в іншомовних словах: *факт*, *міф*, *кафедра*, *офтальмолог*, *фотограф*. Пор.: *хвилина*, *хвастатися*, *розхвилюватися*.

7. Перед *і*, *я*, *ю* приголосні пом'якшуються, виявляючи різний ступінь м'якості. Зокрема, губні, глотковий, задньоязикові та шиплячі в такій позиції – тільки напівпом'якшені: [бʲ]ік, [фʲ]ікус, [зʲ]іркий, [кʲ]істка, [чʲ]ітко, [пʲ]ю[пʲ]ітр, ц[вʲ]ях, ть[мʲ]яний (у деяких словах (їх формах) подовжені шиплячі фонемі *ж*, *ч*, *ш* реалізуються в подовжених м'яких варіантах: *узбіччя* /узбічча/ [узб'іч':а]); перед голосним [e], позначуваним на письмі буквою *є*, приголосні – м'які: *си[п]є*, *жи[т]:євий*, [л':]є. Якщо ж [e] позначається на письмі буквою *е*, то перед ним приголосні звучать твердо: *пле[ч]е*, *бі[л]ет*, [т]еатр, [ш]епо[ч]е.

8. Губні, шиплячі (неподовжені) у кінці слова і складу перед голосними (крім [i]) та перед приголосними вимовляються твердо: *любо[в]*, *наси[п]те*, *сі[м]'я*, *до[шч]*, *ту[ж]ити*, *то[ч]ність*, *нако[п]и[ч]у[в]ати*.

9. [в] і [й] вимовляються як приголосні тільки перед голосними: [в]ага, *про[в]ітрити*, *т[в]о[й]а*, *бо[й]ся*. На початку слова перед приголосним, у кінці слова або складу після голосного перед приголосним вони переходять у нескладові голосні [ў], [ї]: [ў]чора, *бу[ў]*, *шо[ў]к*, [ї]ти, *ча[ї]ка*, *га[ї]*.

[в] в українській літературній мові ніколи не оглушується і не переходить

у [ф].

10. [p] і [p'] вживаються на початку і в середині слова ([p]адість, подо[р]ож, го[р']ять, т[р']ома, [p']іж), але в кінці слова та складу [p] – тільки твердий (мене[p], суха[p], Ха[p]ків, зі[p]кий, чоти[p]ма, пі[p]'я).

Нормативна вимова слів іншомовного походження

Вимова голосних:

- початковий [e] та після голосних вимовляється без наближення до [u]: [e]нергія, по[e]тичний;
- ненаголошений [o] не наближається до [y]: к[о]муна, к[о]нтузія;
- початковий [i] у сучасних запозиченнях не має тенденції до зближення з [u]: [i]ндекс, [i]нформація;
- [i], [e], [a] у середині і в кінці слів після іншого голосного, як правило, йотуються: его[ї]ст, моза[ї]ка, А[ї]да, гігі[ї]на, ді[ї]та, Інді[ї]а, санкці[ї], і[ї]рархі[ї], про[ї]кт.

Вимова приголосних:

- губні, глотковий частіше, ніж в українських словах, напівпом'якшуються перед [a], [y] (я, ю): [б']язь, ку[п']юра, [м']юслі, [ф']юзеляж, [г']юр, [г']юйс;
- [z] вимовляється досить часто у словах грецького походження ([z]енетика, моно[z]рафія, педа[z]о[г']іка), а також у давно засвоєних словах з інших мов ([z]азета, [z]енерал, [z]радус). У новіших запозиченнях [z] вимовляється на місці [h], а [r] – на місці [g]: [r]атунок, [r]ума, але [z]уманізм, [z]айдн; [z]e[r]ель, [z']y[r]о (Hegel, Hugo). У власних назвах етимологічний [g] вимовляється як [z], проте збереження [g] у вимові не є порушенням орфоепічної норми: [z]ете і [r]ете, [z]данськ і [r]данськ;
- приголосний [ф], як правило, вживається в іншомовних словах: [ф]артух, [ф]акт, ре[ф]орма, мі[ф], ор[ф]огра[ф]ія, [ф]едір. Вимова [xв] замість нього є відхиленням від літературної норми;
- буквосполучення дж в іншомовних словах вимовляється як один звук (особливо у запозиченнях з англійської і тюркських мов): [д`ж]инси, коле[д`ж], мене[д`ж]ер, Азербай[д`ж]ан, ра[д`ж]а, мо[д`ж]ахед;
- сполучення приголосних під час вимови здебільшого не спрощуються, навіть у кінцевих складах не поширюються вставними голосними: абстрактний, кіоск, магістр, патріарх. Однак спрощення відбувається в іменниках і прикметниках, утворених від іншомовних слів: дилета[нств]о (від дилетант), тури[с`к]ий (від турист).

Закони милозвучності української мови

I. Слід уникати збігу голосних: вона йде – він іде, буду ввечері – був увечері. (Збіг голосних допустимий лише на межі префікса і твірної основи: виорати, переінакшити; якщо між голосними є пауза: а ми – утікати).

II. Слід уникати важкого для вимови **збігу приголосних** (шляхом злиття, спрощення, подвоєння приголосних).

Відхилення від цих законів допускається лише в художній літературі.

Евфонічні чергування

Правила	Уживаються	
	у	і
На початку речення перед приголосним	<i>У <u>мі</u>сті – свято. У<u>се</u> хороше хай збудеться.</i>	<i>І <u>в</u>зимку план не було затверджено. <u>І</u>дуть осінні дощі.</i>
Між приголосними та після паузи перед приголосним	<i>на<u>ш</u> <u>у</u>читель; залиши<u>л</u>сь у <u>мі</u>сті; це трапи<u>л</u>ося... <u>у</u>чора; Зустрі<u>ч</u>али <u>г</u>остя, <u>у</u>часника змаг<u>а</u>нь</i>	<i>лю<u>б</u>ов <u>і</u> <u>п</u>ам'ять; Минув <u>і</u> <u>т</u>иждень, після зустрі<u>ч</u>і, <u>і</u> <u>д</u>ругий, а вони не телефонували.</i>
Незалежно від кінцевого звука попереднього слова перед наступними <i>в, ф</i> і буквосполученнями <i>льв, св, тв, хв</i> та ін.	<i>кину<u>л</u>а (кину<u>в</u>) у <u>в</u>оду, зайш<u>л</u>и (зайду<u>т</u>ь) у <u>ф</u>ойє, мешка<u>л</u>а (мешка<u>в</u>) у <u>Л</u>ьвові, поді<u>ї</u> у <u>с</u>віті, знаход<u>и</u>мо у <u>т</u>ворах, <u>с</u>віт<u>и</u>ть (світ<u>и</u>ть<u>с</u>я) у <u>х</u>вилях</i>	
	в ([ʋ])	й ([i])
На початку речення перед голосним	<i><u>В</u> імені твоему лунає пісня. <u>В</u> <u>У</u>країну приїздять туристи.</i>	<i><u>Й</u> уранці, <u>й</u> увечері сипав лапятий сніг.</i>
Між голосними	<i>сиджу <u>в</u> аудиторії</i>	<i>школа <u>й</u> академія, Ольга <u>й</u> Андрій</i>
Після голосного перед приголосним	<i>(крім <i>в, ф</i> та буквосполучень <i>льв, св, хв, тв</i>) приїхала <u>в</u> місто; знайдена <u>в</u> кишені</i>	<i>Сьогодні <u>й</u> завтра відпочиваємо. Славне <u>й</u>мення дала йому <u>н</u>енька.</i>

Чергування не відбуваються:

1. **Узв:**

- у словах, у яких чергування може змінити значення: уклад, упливати,

уникати, удар і вклад, впливати, вникати, вдар;

- у словах, які вживаються тільки з *в* або тільки з *у*, у тому числі – слова іншомовного походження: *взаємини, взуття, власність і указ, увага, узбережжя, університет, увертюра;*
- у власних назвах: *Угорщина, Удовенко, Умань – Владивосток, Врубель.* У деяких власних назвах чергування можливе: *Влас – Улас, Всевишній – Усевишній, Україна – Вкраїна* (останнє – у поетичній мові).

2. І з й:

- при зіставленні понять: *війна і мир, дні і ночі, батьки і діти;*
- перед словами, що починаються на *й, є, ї, ю, я*: *Іван і Ярина – друзі; Сьогодні і йому треба бути на стадіоні; Зранку і юшку можна поїсти.*

Норми наголошення різних частин мови

Іменники:

- віддієслівні двоскладові на *-ння, -ття*, що втратили відтінок дії, мають наголос на останньому складі: *знання, життя, буття*; три- і багатоскладові – зберігають наголос твірного дієслова: *бажання, завдання, запитання*;
- із суфіксом *-к(а)* у множині – наголошене закінчення: *вказівка (-И), ластівка (-И)*, але *родичка – рОдички, сусідка – сусІдки, верхівка – верхІвки*;
- у Н. в. множини – як правило, наголошене закінчення: *зайці, шляхи, слова, моря, береги*, але *вікна, дорОги, костюОми*;
- із суфіксами *-щин(а), -чин(а)* – наголошена основа: *СУмщина, ВІнничина, ОдЕщина*, але *ГаличИна*;
- із префіксами *ви-, по-* – наголошений префікс: *вИпад, вИпуск, вИтяг, вИклик*, але *вимОва, вимОга; пОзначка, пОсмішка, пОдруга*, але *показнИк, покУпка*;
- складні іменники мають, як правило, наголошений сполучний голосний: *рукОпис, життЄпис, гуртОжиток*, але *лісостЕп, пішоХід*;
- іншомовного походження на *-метр* – наголошується останній склад: *кіломЕтр, сантимЕтр*, але *барОметр, термОметр*;
- деякі запозичені – наголошуються за аналогією: *анонІм – псевдонІм*, але *антОнІм, парОнІм; квартАл – портАл, універсАл; цемЕнт – постамЕнт, докумЕнт*, але *фундАмент; гастронОмія – кулінАрія, агронОмія, індустрія*, але *хірургІя, поліграфІя; монолОг – діалОг, некролОг, каталОг*, але *психОлог, філОлог, дерматОлог*.

Прикметники:

- двоскладові – у багатьох випадках наголошене закінчення: *вузькИй, легкИй, новИй, різкИй, страшнИй, черствИй* (але в похідних прислівниках – наголошується перший склад: *вУзько, лЕгко, стрАино, рІзко*);

- багатоскладові, утворені від іменників іншомовного походження, – наголос переважно на тому складі, що й іменники: *гАз – гАзовий, гІпс – гІпсовий*, але *цЕгла – цегЕльний, кУрс – курсовА*.

З ай мен ни ки:

- у Р. і Зн. в. особових, особово-вказівних, зворотному, питально-відносних (*хто, що*) і неозначених (*хтось, щось*) розрядах без прийменника – наголошується другий склад: *попросили менЕ, зустріли йогО, любити себЕ, когО боятись, чогОсь чекати*; у тих самих розрядах з прийменником – наголошується перший склад: *до мЕне, до ньОго, біля сЕбе, на кОго, залишитися без чОгось*;
- у Р. і Зн. в. складних займенників *хто-небудь, що-небудь* зберігається така ж закономірність: без прийменника – *кого-неБудь спитати, чого-неБудь поїсти*, із прийменником – *від кого-нЕбудь, для чого-нЕбудь*;
- означальні – *сам (самий), сама, само* ('без інших') і *самий, сама, саме* ('той же') – в усіх формах, крім Н. в. одн. чол. роду, розрізняються тільки наголосом: *самОго і сАмого, самОї і сАмої* тощо. (Складені сполучники з елементом займенникового походження *того, тому* зберігають у наголошенні зв'язки із займенниками: наголошується другий склад займенникового слова, якщо перед ним немає прийменника, – *тогО що, томУ що*; наголошується перший склад займенникового слова, якщо перед ним стоїть прийменник – *для тОго щоб, замість тОго щоб, від тОго щоб, на тОму*).

Ч и с л і в н и ки:

- кількісні на позначення одиниць другого десятка у Н. в. – наголошений, колишній прийменник *на*: *одинАдцять, п'ятнАдцять, дев'ятнАдцять* (у непрямих відмінках – наголоси різні: *дванАдцяти – дванадцятьОх*);
- на позначення десятків (у всіх відмінках) – наголошені останні склади: *сімдесЯт, вісімдесЯт – сімдесятьОм, вісімдесятьоМА*.

Д і є с л о в а:

- І особа одн. теперішнього і майбутнього (простого) часів – переважає наголошування останнього складу: *пишУ, сиджУ, ношУ, принесУ*, але *мОжу, стАну, бУду* (таке саме наголошування у цих дієсловах і в інших особових формах: *везЕш, принесЕш, привезетЕ*, але *прИїдеш, прИїдуть*);
- двоскладові в початковій формі – наголошується останній склад: *вестИ, нестИ, плестИ*;
- двоскладові закінчення *-емо, -имо, -ете, -ите* не мають наголосу на першому складі: *несемО, несетЕ, ідемО, ідетЕ, гуркотимО, гуркотитЕ, гуркОчемо, гуркОчете*.

П р и с л і в н и ки (у наголошенні – помилок небагато):

- *високо, глибоко* мають подвійне наголошення (залежить від стилю);
- *рАзом, шІроко* мають наголос на першому складі.

Додаток 3. РОЗДІЛ «ГРАФІКА»

Особливості української графіки

1. Для позначення 6 голосних звуків служать 10 літер (*a, o, y, e, u, i, я, ю, є, ї*); *я, ю, є, ї* передають по два звуки на початку слова, після голосного, м'якого знака та апострофа.
2. Із 22 літер на позначення приголосних однофонеми значення мають літери *б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш, й*.
3. Букви *д, т, з, с, ц, л, н, р* передають по дві фонemi – тверду і м'яку (*сад – сядь, рис – рись*).
4. Літери *ш, ї* позначають по два звуки.
5. Буквосполучення *д`ж, д`з* – двозначні, можуть позначати один кореневий звук або два звуки (*[д`ж]ерело – відживати; [д`з]він – підземля*).

Співвідношення між писемним та усним мовленням визначається на основі національного алфавіту у вигляді правописних правил.

Транслітерація – це:

1. Передавання тексту, написаного однією абеткою, літерами іншого алфавіту.
2. Текст, отриманий унаслідок транслітерування.

Ознаки, які відрізняють транслітерування від транскрибування

1. Об'єктом транскрибування є звуки, а транслітерування – літери; перший процес відбувається в межах однієї мови, а другий працює з різними мовами.
2. На основі транскрибування слова однієї мови входять в іншу та підкоряються правилам «нової» мови, тобто поповнюють клас запозичених слів. Транслітерування ж має справу зі словами, що цілком належать своїй «рідній» мові, а іншою тільки зображуються, тобто з іншомовними словами. Ці слова продовжують належати своїм мовам і підкорятися їхнім законам.

3. Незалежність транслітерації від набору літер певного національного алфавіту.

Додаток 4. РОЗДІЛ «ОРФОГРАФІЯ»

Правопис – сукупність загальноновизнаних і загальнообов'язкових правил (орфографічних і пунктуаційних), що встановлюють способи передавання мови на письмі.

Підсистеми сучасного правопису

1. **Графічна** (алфавіт).
2. **Орфографічна** (закономірності поєднання букв алфавіту для передавання на письмі звукового образу мови).
3. **Пунктуаційна** (розділові знаки, що передають змістове та інтонаційне членування мовлення).

Принципи українського правопису

1. **Фонетичний (фонематичний)**: слова в українській мові переважно пишуться так, як вимовляються, тобто одна літера позначає одну фонему. (Українська орфографія значною мірою фонематична).
2. **Морфологічний**: уніфіковане написання префіксів, коренів, суфіксів і закінчень незалежно від їхніх позицій у слові та впливів асиміляційно-дисиміляційних процесів, тобто, незалежно від позиційних змін фонема завжди позначається тією самою літерою. (Загалом фонематична українська орфографія включає елементи і нефонематичного письма).
3. **Традиційний або історичний** (використовується обмежено): написання слів у сучасній українській мові залишається традиційним, а не пов'язане з вимовою чи граматичною будовою.
4. **Смисловий (диференційний, змістовий)**: написання однозвучних слів пов'язане з їхнім значенням.

Етапи формування українського правопису

I – XI – XIV ст.: пристосування староукраїнської мови після прийняття християнства до орфографічної традиції творців слов'янської азбуки Кирила і Мефодія.

II – XVI – поч. XVII ст.: вплив на староукраїнське (здебільшого церковне) письмо південнослов'янської орфографії.

III – XVII – поч. XIX ст.: формування правопису під впливом живомовної практики (відображали перші українські граматики М. Смотрицького, І. Ужєвича), однак з початку XVIII ст. – насильне поєднання українського письменства з російським правописом (Петро I замінив кирилицю «гражданкою»). На початку XIX ст. (1818 р.) вийшла українська граMATика О. Павловського («Грамматика малороссийского наречия», написана 1805 р.), у якій вперше був застосований фонетичний принцип правопису, відтак її автора вважають батьком нового українського правопису.

IV – з XIX ст.: формування правопису нової української мови на народній основі. На початок XX ст. було запропоновано більше 50-ти правописних систем: «максимивичівка» (в Галичині, на Буковині та Закарпатті – до 80-х років XIX ст.), «желехівка», слобожанський правопис, правопис Т. Шевченка, «кулішівка» (на Наддніпрянській Україні – до 40-х років), «панькевичівка» (на Закарпатті), «грінченківка» (стала основою сучасного правопису).

Український правопис у XX ст.

1921 рік – перший офіційний правописний кодекс «Найголовніші правила українського правопису» (понад 50 правил)

1928 рік – перший повний науково обґрунтований Український правопис («діяспорний», «галицький», «харківський», «скрипниківський»)

1933 рік – видання, зорієнтоване тільки на східноукраїнські правописні традиції

1946 рік – видання стабільного Українського правопису

1961 рік – 2-е доповнене та виправлене видання попереднього правопису

1990 рік – 3-є видання Правопису 1946 р.

1993 рік – 4-е виправлене й доповнене видання Правопису 1946 р.

2019 рік – нова редакція Українського правопису, імплементація якого розрахована на 5 років і розпочата з офіційно-ділової сфери, а закінчиться – освітньою (торкається в основному орфографії).

Додаток 5. ПОВНИЙ ФОНЕТИКО-ФОНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ (порядок розбору, зразки)

Цей вид аналізу провадиться в практиці вишівського навчання з максимальною повнотою, а відтак називається повним фонетико-фонологічним аналізом і передбачає розгляд звукового та фонемного складу слова: транскрибування слова, поділ його на склади, кількісні та якісні характеристики фонетичних складів, звуків – способів та умов їх творення, зміни в потоці мовлення тощо.

Велике значення в будь-якому мовному розборі, у тому числі й у фонетико-фонологічному, має певна послідовність у характеристиці мовних явищ та їх мотивація. Адже порядок розбору відбиває логічні зв'язки між окремими ознаками; знання схеми організує думку, дозволяє оцінювати аналізований факт, дає план відповіді, засвідчує рівень розвитку наукового мовлення студентів.

Усталився такий порядок фонетико-фонологічного аналізу:

1. Орфографічний запис аналізованого слова (словоформи).
2. Запис слова (словоформи) фонематичною (I) і фонетичною (II) транскрипціями.
3. Поділ слова (фонетичного слова) на фонетичні склади та їх характеристика.
4. Акустично-артикуляційна характеристика звуків (по порядку).
5. Визначення кількості букв, фонем і звуків.
6. Визначення звукових змін, що відбулися чи можливі при зміні слова (словоформи).

1. Пам'ятаючи, що звук – це одиниця мовлення, фонетичний аналіз слід починати з вимови записаного слова (словоформи) відповідно до орфоепічних норм, звертаючи увагу на розбіжності в написанні й вимові. Слід пам'ятати про варіанти голосних і приголосних фонем у літературній мові.

2. Вимовлене слово відтворюється за допомогою фонетичного алфавіту (системи малих українських літер з додатковими нарядковими й підрядковими знаками та позначками), тобто транскрибується: спочатку передається фонемний (у вертикальних дужках), а тоді звуковий (у квадратних дужках) його склад, причому тільки в такій послідовності, а не навпаки, бо фонемні реалізуються у звуках.

Треба пам'ятати, що в мові виділяється звуковий тип, який у поєднанні з іншими розрізняє слова, словоформи і значущі частини слів. Цей звуковий тип є фонемою. Наприклад, у мовленні позиційно розрізняються звуки [a], [á], [ä] (у словах [cad], [cad'ím'], [c'äd'J]), а в мові вони усвідомлюються як той самий звук [a], як своєрідний звуковий тип, що використовується з метою спілкування. Цей звуковий тип є фонемою /a/.

Фонем в українській мові – невелика кількість (6 голосних і 32 приголосні), а вони реалізуються у великій кількості мовних звуків. Саме це й

передають фонологічна (фонематична) і фонетична транскрипції конкретного слова, яке аналізується. У фонологічній транскрипції користуються тільки знаками фонем, тому вона часто близька до орфографічного запису; у фонетичній транскрипції відбивається звуковий склад слова з різними вимовними особливостями, пор.: *розжарене* /розжарене/ [ро̣жаре^нне].

У фонетичній транскрипції обов'язково позначається основний словесний наголос (´), а якщо слово багатоскладове, можна вказати й побічний наголос (˘). Звичайно, для більшості українських слів наголос незмінний і стійкий. Однак є досить велика кількість слів, у яких наголос може бути подвійним (на зразок *весняний*, на *плéчáх*) або відіграє смислорозрізнювальну функцію (на зразок *теплó* – *тéпло*). На ці особливості наголосу необхідно звертати увагу, аби бачити фонетичні факти в органічному зв'язку. Крім цього, слід пам'ятати про слова-клітики (в українській мові ними є майже всі службові слова, які не мають самостійного наголосу і приєднуються до повнозначних слів, утворюючи разом з ними так зване фонетичне слово): *не виходить* [не^нви^ходит´], *крізь жовте* [кр´іжбóуте]; *іди ж* [иді́ жс].

У фонетичній транскрипції відбивається м'якість приголосних (різні ступені якої передаються значками ´ (м'якість) та ˘ (пом'якшення/напівпом'якшення), асиміляція приголосних (повна і часткова, за ознаками глухості/дзвінкості ([рóспуск], [лéхко]), твердості/м'якості ([с^ніг]), за акустичним враженням ([торка́йес˘:а]), передаються випадки редукції голосних ([e^н], [u^н], [o^н]: [ве^нсéлий], [ви^нсóкий], [ро^нзúмний]). Транскрибований запис є підставою і доказом для ряду подальших відповідей-тверджень.

3. Наступним етапом фонетико-фонологічного аналізу є поділ слова (словоформи, яка утворює фонетичне слово) на фонетичні склади, яких, за загальновідомим твердженням, у слові стільки, скільки є в ньому голосних звуків (фонетичні склади позначаються вертикальними лініями у фонетичній транскрипції). При цьому необхідно слідкувати за дотриманням основних правил складоподілу, які існують у зв'язку з розумінням складу як явища фонетичного й фонологічного. Особливу увагу слід звернути на поділ на склади слів із нескладовими [ї], [й] ([при^ні́|шóй], [за́й|да́ти] та ін.), зі збігом приголосних між голосними ([до́|брий], [па́л|кий], [го́|стрий]). Щоб уникнути неточностей, за будь-яких умов важливо пам'ятати основний принцип фонетичного складоподілу: гучність звуків попереднього складу повинна поступово спадати, а наступного – наростати.

Грубою помилкою на цьому етапі розбору є ототожнення фонетичних складів із орфографічними (в орфографії маємо – *ро-зі-рва-ти*, *обі-йшли*, у фонетиці – [ро́|зі́р|ва́|ти], [о́|бі́й|шли́]); слово *олія* має один орфографічний склад і з рядка в рядок не переноситься, у фонетиці це слово має три фонетичні склади [о́|лі́|йа].

Незважаючи на те, що в основу переносу слова з рядка в рядок покладено складовий принцип, ураховується також і морфологічна будова слова, тобто діє

Добавлено примечание ([E1]):

принцип збереження єдності морфем. При переносі (враховуючи правила переносу та їх варіативність) можна переносити слова не тільки за складами, а й за морфемами, пор.: *ку-плю, куп-лю; зру-чний, зруч-ний* – в орфографії; тільки *[ку|пл'у]*, *[зру|чний]* – у фонетиці. Хоч іноді вплив морфологічної будови слова позначається на складоподілі: наприклад, у слові **бездонний** можливі два поділи на фонетичні склади – *[бе^н|здо|ний]*, *[бе^нз|до|ний]*. Усе ж склад – це чисто вимовна одиниця, не зв'язана зі значенням, як, наприклад, морфема.

У кінці цього етапу фонетико-фонологічного розбору подається характеристика фонетичних складів щодо їх кількості, указується, які з них відкриті-закриті, прикриті-неприкриті, наголошені (відповідно до основного й побічного наголосів) і ненаголошені з указівкою на рухомість чи нерухомість основного наголосу.

4. Після цього характеризується звуковий склад слова. Називається і записується той звук, який вимовляємо і чуємо. Обов'язково вказується, як реалізується звук: у головному вияві (г. в.) чи у варіанті (в.). Виконуючи акустично-артикуляційну характеристику голосних, треба вказати ступінь глибини творення в порожнині рота (передній, задній ряди, задній ряд з більш передньою вимовою), ступінь наближення спинки язика до піднебіння (високе, середнє, низьке підняття або високо-середнє чи середньо-високе підняття), участь губ (лабіалізовані-нелабіалізовані).

Характеристика приголосних здійснюється відповідно до класифікації: за місцем творення – губні і язикові (вказати різновиди), глотковий; за способом творення – зімкнені, щілинні, африкати, а також додаткові характеристики для окремих звуків – плавний, носовий, боковий, дрижачий; за участю шуму – шумні (дзвінкі, глухі) й сонорні, а також додаткові характеристики за акустичним вираженням (шиплячі, свистячі); за ступенем наближення спинки язика до твердого піднебіння – тверді, м'які, пом'якшені (слід точно пам'ятати корелятивні пари щодо твердості – м'якості, а також те, що губні, задньоязикові, глотковий і шиплячі бувають лише тверді і напівм'які). Послідовність класифікацій під час характеристики звуків порушувати не рекомендується.

5. Зіставляючи орфографічний запис та різні транскрипції аналізованого слова, слід вказати кількість букв, що позначають фонему, які його утворюють, потім – кількість звуків, у яких реалізуються фонему. Ураховуючи, що розуміння звукового складу слів значною мірою впливає на формування орфографічної грамотності, необхідно з'ясувати співвідношення між звучанням слова та його написанням, тобто між буквами, фонемами і звуками. Адже є слова, у яких окремі звуки буквами не позначаються (*м'яч*) або позначаються двома (*джміль*) і трьома (*дзьоб*) буквами; слова, до складу яких входять звукосполучення, що традиційно, згідно з особливостями української графіки, передаються на письмі однією буквою (*їжа, щітка, арія*), у яких відбуваються чергування, спрощення чи уподібнення при збігу певних звуків (*запорізький, агентство, боротьба*). Слід пам'ятати про реалізації 38 фонем у безлічі звуків,

зокрема, про особливі реалізації окремих голосних і приголосних (нескладові, напівпом'якшені тощо).

6. У кінці повного фонетико-фонологічного аналізу слід вказати на звуківі зміни, що відбулися чи можливі при зміні слова (чергування, асимілятивно-дисимілятивні процеси, дієреза, протеза, епентеза тощо).

Записи слід оформлювати грамотно, з використанням загальноприйнятих скорочень і позначок. Недотримання цих вимог призведе до зниження оцінки.

Фонетико-фонологічний аналіз є ефективним засобом контролю та самоконтролю, тому він проводиться на етапах узагальнення і систематизації знань (атестації), під час виконання самостійних і підсумкових контрольних робіт, на семестрових і випускних іспитах.

Повний фонетико-фонологічний розбір поєднує в собі орфоепічний, графічний, орфографічний, а його елементи входять до морфемного і словотвірного аналізів під час вивчення відповідних розділів.

Зразки виконання повного фонетико-фонологічного аналізу слів

Любов минула й любисток одців.

1) Слово для аналізу – **любов**.

Любов /л'убов/ [л'у|бóу], 2 склади:

I [л'у] – відкр., прикр, ненагол.;

II [бóу] – відкр., прикр., нагол. (основний словесний наголос нерухомий).

[л'] – г. в. /л'/, пригол., язык., передньояз., щіл., бок., сонор., м'як.;

[у] – г. в. /у/, гол., зад. р. з більш перед. вим., вис. підн., лаб., ненагол.;

[б] – г. в. /б/, пригол., губ., губ.-губ., зімк., шум., дзв., тв.;

[ó] – г. в. /о/, гол. зад. р., сер. підн., лаб., нагол.;

[у] – в. /в/, гол. зад. р., вис. підн., лаб., нескладов.

5 фонем реалізується у 5 звуках, які передаються п'ятьма буквами (ел, ю, бе, о, ве).

При словотворенні та словозміні простежуються історичні чергування фонем: *любов* – *люблю* (**б-бл**), *любов* – *любов'ю* (**в-вй**).

2) Слово для аналізу – **одців**

Одців /одцѝв/ [о'д̣̣̣з|ц'ѝв], 2 склади:

I [о'д̣̣̣з] – закр., непр., ненагол.,

II [ц'ѝв] – закр., прикр., нагол. (основний словесний наголос рухомий)

[о'] – в. /о/, гол. зад. р., сер.-вис. підн., лаб., ненагол.;

[д̣̣̣з] – в. /д/, пригол., язык., передньояз., зімк.-щіл., шум., дзв., свист., тв.;

[ц'] – в. /ц/, пригол., язык., передньояз., зімк.-щіл., шум., гл., свист., пом'як.;

[в'] – в. /в/, пригол., губ., губ.-губ., щіл., сонор., напівпом'як.;

[і'] – г. в. /і/, гол. перед. р., вис. підн., нелаб., нагол.;

[в] – г. в. /в/, пригол., губ., губ.-губ., щіл., сонор., тв.

6 букв (о, де, це, ве, і, ве) передають 6 фонем, які реалізуються в 6 звуках.

В аналізованому слові при вимові відбувається асиміляція між фонемами *ди*, у результаті чого зімкнена /д/ реалізується в африкаті [д̪з]. Ця асиміляція – регресивна, за способом творення, суміжна, часткова.

Також при вимові аналізованого слова відбувається уподібнення (асиміляція) у звукосполученні *цв*. Це регресивна, за м'якістю, суміжна, часткова асиміляція.

Додаток 6. ТЕКСТИ ДЛЯ ТРАНСКРИБУВАННЯ

№1. *Гладить вітер голубою долонею голівоньку кожній квітці, а крізь хмари падають пасма біло-золотого проміння, гріють пелюстки рожеві. Переливається і говорить зелена стихія на всій підгірній рівнині; минає саклі в аулах, мінарети з півмісяцями; перехлюпує через дамбу таку широку, що на звуженій вершині її свobodно розминаються мажари з слоноподібними волами (В. Барка).*

№2. *Розкриваються віялом довгі соняшні паруси з-поміж хмар, і тоді на фоні, такому густому, що можна подумати про зміну в космосі, після якої височина змінила колір і від сьогоднішнього дня світитиметься до скінчення – шовковою синню, лопотять незчислимі березові листочки, охоплені радісною тривогою. Дрібні-дрібні, мов дукачики, блищать вони, вібрують легко й вільно в повітрі (В. Барка).*

№3. *Аж дзвенить зелень у кожному стебельці й листочку, аж кипить вона зеленим потоком, празникує в квітчастому вбранні всюди в просторі, куди зір сягає. Приходить до неї неспокійний вітер, приносить дві чаші: одну з морською вохкістю, а другу зі смолистим духом лісу, що на горах; проливає чаші, – зміщуються потоки з них – наповнюють небо (В. Барка).*

№4. *За річкою, вздовж залізниці – тополі вклоняються під вітром. Видно за тополями гори, подібні до пилки з синього кришталю, такого синього, що очі випиває. До її нерівних велетенських зубів торкаються хмари, йдучи караванами з моря. Розкішний підгірний степ!.. На двометровому чорноземі соковита зелень буяє, струнно спинається, як навіжена – рветься в височину (В. Барка).*

№5. *Цілий попідлісний світ, ще по-літньому теплий і м'який, пахтів духом висушеного рунку, і білі хмарини овець, зачумлені запахом осбрив, підступали до них з усіх боків, щоб смикнути, кинути на зуб солодкого сіна, й пастушка, дівча в яскравій червоній спідничці та в білому кептарі, воювала з ними, відганяючи від сіна (Р. Федорів).*

№6. *Літо відступало з гірських хребтів, перечікуючи студені пориви вітрів та все ще потаємно сподіваючись, що завтра-післязавтра воно повернеться на свої полонини; смерекові ліси темніли, хмурилися і повнилися щемливим сумом; поодинокі таджуги, гінкі й грайливі, мов дівчатка-підлітки, то тут, то там вибігали з тісного лісового гурту (Р. Федорів).*

№7. *Степ, безмежний, лиш злегка похвилений балками, в оторочці очеретів, привольний, до посадки підступався. Його просторинь здавалась би*

неозорою, якби не смуги посадок. Понад степом весело дзвеніла літня пташина пісня. Хліба наливались. По балках інколи ще зеленіло перекотиполе, те, що згодом буде віхолити осінню негодю: всьому свій час, і людині – найперш! (За Г. Колісником).

№8. *Ще не посутеніло, ще до вечора далеко, а проте він уже чується. Чи в тому, що по-іншому лациться до щік сонце, чи в тому, що ледь-ледь заломлюються промені в повітрі, чи в тому, як, з одного боку, легко й безжурно осяяні хати та дерева, а з другого – вони пожурнішали й наче аж поважчали. І думки твої враз пошидишали, набрали викінченої форми* (Є. Гуцало).

№9. *Велика наступаюча епоха тісно пов'язана з відродженням жінки. Грядущий час знову повинен, як у кращі часи людства, надати жінці місце біля керма життя, місце поряд з мужчиною, її вічним супутником і обранцем. Адже вся велич Космосу складається з цих двох Начал. Основа Буття тримається на їх рівноцінності. Чи можливо применшення одного з них? (З журналу).*

№10. *Зайшла косовиця. Легко лягали смужки скошеної трави, білів, наче розстелене полотно, йоржик, посеред якого не раз врозтіч метнуться зайчата, до очеретів одповзали вужі... З луками по яких темніли острівці заячого холодку, інколи таборились очерети, ще не оті, які стоять стіною повз воду, а що тільки спромоглись пробитись, зчепились корінням* (Г. Колісник).

№11. *... світ тріпоче-міниться в моїх очах і віддаляє лебедів. Аби я був чародієм, то хіба не повернув би їх? Сказав би таємниче слово! Навколо мене починає кружляти видіння казки, її нерозгадані дороги, дрімучі праліси і ті гуси-лебедята, що виносять з бідці малого хлопця. Казка вкладає в мої уста оте слово, до якого дослухаються земля і вода, птиця в небі й саме небо...* (М. Стельмах).

№12. *Прямо над нашою хатою пролітають лебеді. Вони летять нижче розпатланих хмар і струшують на землю бентежні звуки далеких дзвонів. Дід говорить, що так співають лебедіні крила. Я придивляюсь до їхнього маяння, прислухаюсь до їхнього співу, і мені теж хочеться полетіти за лебедями. І радість, і смуток, і срібний передзвін огортають та й огортають мене своїм снуванням* (М. Стельмах).

№13. *Від найменшого подиху вітру суха пороша зривається з гілля, і над землею здіймається осокорина заметіль. І чого ти прийшов сюди, осоко, довірливий брате мій? Чого став на подвір'ї серед високих кам'яних будинків і*

тягнешся верховіттям до сонця, кожної весни заглядаючи все вище у вікна нових поверхів? (Є. Гуцало).

№14. По весні степ жовтувато-буруватий від торішнього стоколосу безостого. Він наче пробуджується зі сну, розплющує свої вологі очі. А вже з кінця квітня рівнини стають барвистими і на бурому тлі степу то там, то тут темніють фіолетові озерця. Під'їдеши ближче – тисячі квіток, як ніжні дзвоники, схляють голівки (Є. Гуцало).

№15. Безжальний час не владний над мовою людською. Він жбурляє іржу своєї старості на слова й на тіло мов, та вона молодіє в своїх глибинах, червоногаряча, мов любов, і, навіть умерши, вперто воскресає то в священних гімнах, то в книгах поетів, то в записах на камені, на листку папірусу, на піску, на глині, у вдячній пам'яті поколінь (П. Загребельний).

№16. Ясно-червоні метелики, втомившись боротися проти вітру в далекій тремтливій дорозі, спочивають на листочках, а тоді наважуються перелітати до околиці міста, обрамленої садами на природних терасах надбережжя. Як приглянешся, як прислухаєшся – помариться, що стоїш на перехресті миру, відкритого, як на долоні (В. Барка).

№17. З'явиться знову цвіт, коли сонце відбуде кругобіг у морозній далечині, – але то вже буде, хоч крацій, однак – інший цвіт, не той, що зворушує сьогодні. Щасливий, хто давав своєму серцю вдарити з буйною силою в ребра, стрічав смерть віч-на-віч, діяв пристрасно, мов вибухав наснагою волі – в непорушне оточення (В. Барка).

№18. Бузьки вертали з вирію, з далекого півдня... Ось-ось розстелиться перед нами наша рідна північна країна! – здавалось, немов говорили до себе... Сонце любо усміхалося з синього неба, посилаючи на землю теплі, благодатні промені. Під тими променями льоди стаяли, а річки весело грали, тулилися до більших рік і плили все далше до моря (Т. Бордуляк).

№19. Блакитними очима дивиться мені в очі весна. Вона ще молода, усміхається святково й чисто, в її ледь чутному диханні – збудлива таємниця свіжості, краси природи, що завжди відроджується й відроджується. Ще так недавно бігла по дніпровських кручах рудою лисицею осінь, бігла барвисто, холодним повіом несло від її прудкого, безповоротного бігу (Є. Гуцало).

№20. Березневий вечір, я на шпилі гори, що височіє над моїм садом. Небо так близько, що боїшся підвестися на повен зріст: буцнешся чолом об темно-

синю стелю – і посиплються з неба зорі. А журавлині ключі летять десь вище зір, птахів не видно, лише їхні тужливі голоси дзвенять наді мною. (В. Дрозд).

№21. Буває таке лише влітку, після буйної грозової зливи; в той час, як над головою ще висить, розкинувшись, темна хмара, знизу, з-під розкошлано навислих її країв, уже світяться всі обрії. Де-не-де прогляне просвіжіле небо, а в глибині заходу, в хаосі хмар усе дужче палахкотить величезна купа вогню, купа сонця. Звідти так і б'є блиском та світлом, обдаючи ним землю і все, що на ній: і щедро скупану зелень дерев, і луки з мокрими копицями сіна, і самотню жіночу постать, що поспішає через луки кудись до лісу (О. Гончар).

№22. Все більше виядрюється небо з-під навислих туч, світяться обрії, і море світла всюди розливається в повітрі. Над лісом теж пройшла гроза. Ще димиться розчахнутий блискавицею дуб, а вже буйна зелень навкруги виблискує дощовими краплями та сонцем, і птиці щебечуть, і повно, краплисто падає в свіжу післягрозову тишу лунке зозулине «ку-ку» (О. Гончар).

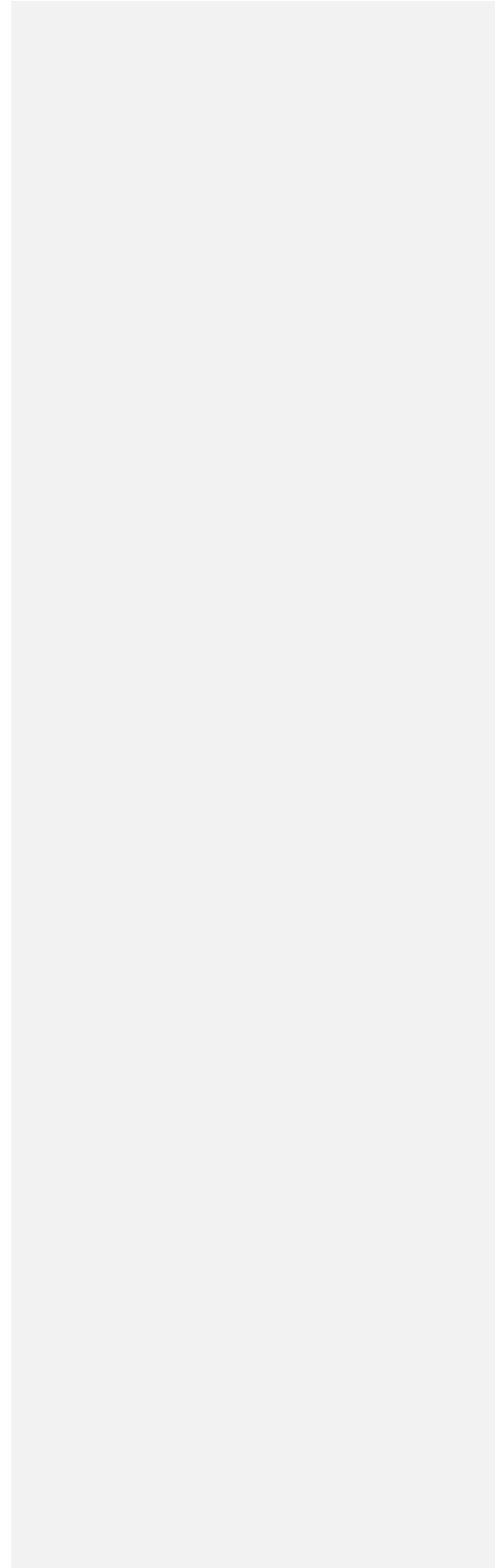
№23. Мелькає скупана зливою зелень, сивіють величезні, обтяжені росою листки папороті, низом в'ється колюча ожина, зеленими руками сплітаються між собою кущі – і все це разом з клаптями синього неба химерно віддзеркалюється в чистих, уже заспокоєних післядощових озерах наче проглядає з глибини інший, підводний, казковий світ (О. Гончар).

№24. Квітнуть яблуні, квітне бузок. В садку тихо, тільки птахи закінчують свої вранішні урочисті кантати. Бджілки-трудівниці старанно пораються на своїй території. Ранок прокинувся, підвіся, розплющив золотосяйні очі й потужно підводиться весь у цвіту. Ніжні пелюстки милують око, і білий, яблуневий шум летить з піснями, з радіощами, зі сміхом у далечінь. Чи чули ви коли-небудь яблуневий шум? Слухайте його... (За Б. Антоненком-Давидовичем)

№25. Спить степ. Крізь сон до зір посміхається, хилить кучеряву голову до Дніпра й сонний живе, як причинний; десь пустив із розхристаних зелених грудей ключ молодих утят, сполохав зайця, перепілку сонну, мов попівну, обніжком перегнав, поставив на варті коло битого шляху сиві верби, покотив до нори жука грудку, закрив її, зашумів, заборсався під нашими ногами, як дитина спросоння, й заснув (Г. Косинка).

№26. Велика вереснева тиша стоїть над землею. Село, зачароване зоряним небом, хороше синіє розкиданими хатками, біля яких пильно дивляться на схід потемнілі соняшники. Дорожнім вогким пилом, терпкими коноплями і дозрілими садками пахне ніч. Зрідка спросоння заскрипить журавель. Посеред неба на південь гнеться Чумацький Шлях, і осипається на край землі доспілий

срібний пилоч (За М. Стельмахом).

Додаток 7. КОРОТКИЙ СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ

Акомодація – процес взаємодії та пристосування сусідніх звуків різних категорій (голосних і приголосних).

Аломорф – це варіанти морфеми, які можуть мати різну вимову та написання без зміни їхнього значення.

Алфавіт (азбука, абетка) – це частина інвентаря графем українського фонемографічного (буквеного) письма, упорядкована у певній послідовності.

Алофон – звук, що відрізняється від іншого звука фонетичною ознакою, а не функцією; фонетичний варіант у межах однієї фонеми.

Артикуляція – дія мовного апарата, унаслідок якої утворюються членороздільні звуки (складається з екскурсії, витримки, рекурсії).

Асиміляція (від лат. уподібнення) – функційний фонетичний процес пристосування одного звука іншому (голосних до голосних, приголосних до приголосних) в артикуляційному й акустичному відношеннях.

Африката (зімкнено-щілинний звук) – приголосний зі складною зімкнено-щілинною артикуляцією; злитий звук.

Варіант фонеми – конкретний вияв кожної фонеми у мовленнєвому потоці.

Вібрант – дрижачий звук.

Вокалізм – система голосних звуків певної мови.

Головний вияв фонем – незалежний від оточення алофон, який можемо назвати ізольовано, представляючи фонему загалом.

Графема – найменша смислорозрізнавальна одиниця писемної мови, що відповідає фонемі в усному мовленні.

Графіка – це розділ мовознавства, який вивчає сукупність написань, за допомогою яких усна мова передається на письмі.

Дисиміляція (від лат. розподібнення) – фонетичне явище, за якого відбувається заміна у слові одного з двох однакових чи подібних звуків іншими, артикуляторно близькими.

Евфонія – милозвучність мови, яка створюється звуковими засобами та завдяки звуковій організації мови.

Емфатичний наголос – виділення важливої зі смислового погляду частини висловлення (групи слів, слова чи навіть частини слова) у зв'язку з вираженням експресії мовлення, емоційного стану мовця.

Епентеза – явище спрощення приголосних на початку або в кінці слів унаслідок занепаду зредукованих.

Звук – найменша, неподільна одиниця мовного потоку, що використовується для побудови складів і фонетичних одиниць вищого рівня, за допомогою яких висловлюються думки.

Звукове поле фонем – сукупність усіх позицій, у яких можлива дана фонема.

Інтонація (від лат. голосно вимовляю) – сукупність кількох фонетичних компонентів: фразового наголосу, пауз, ритміки, мелодики тембру і темпу.

Історичні (традиційні) чергування голосних і приголосних фонем – це заміни фонем у морфемах, які не можуть бути пояснені фонетичними закономірностями, властивими сучасній мові.

Комбінаторний варіант фонем – звуковий вияв фонем, зумовлений сусідством інших звуків.

Консонантизм – сукупність приголосних звуків тієї чи тієї мови, їх ознаки.

Кореляція – це відношення між двома рядами фонем, які попарно протиставляються однією ознакою при збігові усіх інших.

Лабіалізація – огублення звуків.

Логічний наголос – особливе виділення голосом слова в реченні з метою підкреслити важливість його в смисловій структурі речення.

Мелодика – елемент інтонації, що виявляється з акустичного погляду в змінах частоти основного тону за певні часові відрізки.

Метатеза – процес переставляння звуків, складів у словах.

Модифікації фонем (варіантність) – часткові зміни фонем в мовному потоці, внаслідок чого вона набуває відтінку, не втрачаючи фонематичної приналежності, залишаючись тією самою фонемою.

Морфонема – основна одиниця морфології, що являє собою дві чи кілька фонем, які чергуються в аломорфах однієї морфемі у відповідних позиціях.

Морфонологія – це галузь фонетики, що розглядає регулярні зміни фонем у морфемах.

Орфограма – написання слова, що вибирається з кількох можливих і ґрунтується на сформульованому й закріпленому в системі орфографії правилі.

Орфографія – це розділ мовознавства, що вивчає і формулює відповідну систему правил, які забезпечують нормативність написань.

Орфоепія – це розділ мовознавства, що вивчає і систематизує правила літературної вимови.

Словесний наголос – виділення одного складу слова за допомогою артикуляційних засобів, властивих мові – м'язової напруженості мовного апарату, збільшення сили видиху, зростання тривалості.

Пауза – більш або менш тривала артикуляційна й акустична зупинка в мовленнєвому потоці.

Подвоєння приголосних – збіг однакових звуків на межі морфем і подовження приголосних (між голосними), які утворилися внаслідок фонетичного процесу уподібнення (асиміляції).

Позиційний варіант фонем – звуковий вияв фонем, пов'язаний з місцем у слові (початок, кінець), наголосом.

Протеза – приєднання додаткових звуків на початку чи в середині слова для полегшення вимови.

Редукція – ослаблення ненаголошених звуків при їх вимові, яке може призвести до якісної видозміни і навіть повного зникнення, що у свою чергу викликає деформацію слова.

Синтагма – лінійна послідовність слів, найтісніше пов'язаних за змістом і об'єднаних у фонетичну єдність засобами мелодики.

Склад – найменша одиниця членування мовленнєвого потоку; частина слова, яку характеризує хвиля наростання і зменшення звучності (сонорності).

Спрощення (дієреза) – зменшення кількості приголосних звуків у групі приголосних внаслідок випадіння деяких із них (на письмі або лише у вимові).

Транскрипція – запис живого мовлення за допомогою фонетичного алфавіту на основі звукового принципу.

Транслітерація – передавання однієї писемності літерами іншої.

Факультативний варіант фонем – звук, що виступає замість основного вияву певної фонем, зумовлений індивідуальними вимовними особливостями того, хто говорить.

Фонема – найменша функційна одиниця мови, яка служить для розрізнення звукових оболонок слів та їх форм.

Фонематична (фонологічна) транскрипція – спосіб запису людської мови, за якого передаються тільки фонем певної мови без урахування несуттєвих у фонологічному відношенні відтінків.

Фонетика – розділ мовознавства, який вивчає звукову систему мови у зв'язку з її смисловою роллю та різноманітні звукові зміни, що з'являються у мовленні при сполученні звукових елементів між собою.

Фонетична транскрипція – спосіб запису мовлення, за якого з максимальною точністю передається кожен звук з усіма відтінками.

Фонетичне слово (акцентна група) – єдність службового й повнозначного слова, кількох повнозначних слів чи допоміжного дієслова з основним, окремі різновиди займенників, об'єднаних спільним наголосом.

Фонетичний алфавіт – система літер (українських і латинських) разом із додатковими знаками, які служать для точного відтворення звукової системи мови.

Фонетичні (живі, позиційні) чергування – це чергування звуків, що реалізують одну фонему (головний вияв і варіант).

Фонологія – це наука, яка розглядає найменші неподільні звукові елементи мови як засіб творення слів, морфем, граматичних форм, досліджує функціональні властивості звуків і закономірності їх сполучення у процесі мовлення.

Фоностилістика – підрозділ фонетики, у якому розглядається звукове оформлення текстів конкретних стилів.

Фразовий наголос – наголошення неоднакової сили в межах речення у слів (логічно, емоційно виокремлених), мовних відрізків (акцентна група або фонетичне слово, синтагма) .

Чергування фонем – незалежна від фонетичних умов заміна однієї фонем іншою, а також сполукою фонем чи фонемним нулем у складі морфем, що служить одним із морфологічних засобів мови в галузі формотворення та словотвору.

Навчально-методичне видання
(українською мовою)

Зубець Наталя Олександрівна

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА МОВА

(ФОНЕТИКА І ФОНОЛОГІЯ. ОРФОЕПІЯ. ГРАФІКА. ОРФОГРАФІЯ)

Методичні рекомендації до практичних занять для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності 014 «Середня освіта» освітньої програми 014.01 «Середня освіта (Українська мова і література)» та спеціальності 035 «Філологія» спеціалізації 035.01 «Українська мова та література» освітньої програми «Українська мова та література»

Рецензент *О. В. Меркулова*
Відповідальна за випуск *Р. О. Христіанінова*
Коректор *В. В. Борт*